VLEERMUISWERKGROEP VZZ

NIEUWSBRIEF

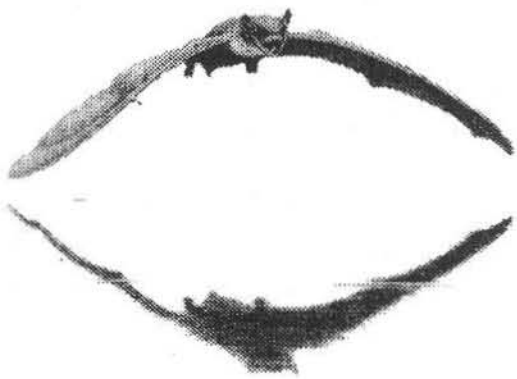

N° 30
Jaargang 10
nummer 1
april 1998

Nieuwsbrief

De Nieuwsbrief is een uitgave van de Vleermuiswerkgroep Nederland en verschijnt 4x per jaar.

ISSN 0928-3587

Redactie: Arjan Boonman, Martijn Boonman, Inge Lemmen, Anton van Meurs, Ludy Verheggen, Aldo Voûte
Aan dit nummer hebben meegewerkt: Joan Childs en Paul Schoenmakers (illustraties)
Redactieadres: Ludy Verheggen Breitnerstraat 57, 6165 VN GELEEN Tel + faxmodem: (046) 4742357
Abonnement: Een abonnement kost minimaal *f* 17,50. U kunt abonnee worden door dit bedrag (of meer, u steunt daarmee de werkgroep) over te maken op giro 6236600 van de Vleermuiswerkgroep Nederland te LEEUWARDEN.

Subscribing to the Newsletter from abroad: see page 24 for further details.

Losse nummers zijn verkrijgbaar door een briefje te sturen naar: VZZ, Emmalaan 41, 3581 HP UTRECHT. Losse nummers van de lopende jaargang kosten *f* 6.50, van eerdere jaargangen *f* 4.50.
Ledenadministratie: Juuk Slager, George Emersonstrjitte 59, 9088 BG WIRDUM.

Druk: Paverds Print Shop, VELP

VLEERMUISWERKGROEP NEDERLAND

De vleermuiswerkgroep is een werkgroep van de VZZ en stelt zich ten doel de beoefening van de vleermuiskunde in de meest uitgebreide zin door het stimuleren van veldonderzoek aan vleermuizen, het organiseren van onderzoeksprojecten en het geven van voorlichting en adviezen. Verspreidingsgegevens worden projectmatig ingezet ten behoeve van de natuur- en landschapsplanning door de Stichting Vleermuisbureau.

Vleermuiswerkgroep Nederland
Lutherse Burgwal 24
2512 CB 's-GRAVENHAGE

Algemeen bestuur: Peter Lina, Rudy van der Kuil, Floor van der Vliet

Inhoud

1 **Monitoring**

1 Zoogdiermonitoring in 1997
- André Kaper

2 Resultaten Wintertellingen Vleermuizen census 1996/1997
- André Kaper & Rombout de Wijs

4 Kolonietellingen Vleermuizen
- André Kaper & Rombout de Wijs

9 Punt/transecttellingen Vleermuizen en Tellingen Territoriale vleermuizen
- André Kaper & Rombout de Wijs

11 **Verslagen**

11 Stekel: vleermuizenkolder
- *Ton Dorresteyn*

11 Vleermuizen in het verdomhoekje
- *Willem Schaftenaar*

13 Verslag VLEN dag 1 november
- *Eric Jansen & Anton van Meurs*

18 **Mededelingen**
Vrijwilligers gezocht voor 'Nacht van de Vleermuis'

19 **Agenda**

20 **Publicaties**

23 **Verkoop artikelen**

24 **Adressen**

Foto omslag: De gewone grootoorvleermuis laat in de kolonietellingen van Zoogdiermonitoring een stabiele tot licht positieve ontwikkeling zien. Op pagina 4 worden de eerste resultaten van dit landelijke meetnet gepresenteerd (foto Ludy Verheggen)

Monitoring

Zoogdiermonitoring in 1997

André Kaper

Zoogdiermonitoring grootste faunameetnet voor vrijwilligers
Zoogdiermonitoring kent nu ruim 1.600 deelnemers en is daarmee het grootste faunameetnet voor vrijwilligers in Nederland (en wie weet van West-Europa). Figuur 1 laat zien dat zeer veel koloniehouders meedoen (namelijk 600) en dat daarnaast SOVON-deelnemers de grootste groep deelnemers vormen (voor dagactieve zoogdieren). Echter, de groep deelnemers van vleermuisdeelmeetnetten vormt verreweg de fanatiekste groep: wintertellingen, kolonietellingen en in geringe mate punttransecttellingen en territoriale vleermuizen. Vleermuizen jaar in, jaar uit tellen vergt meer inspanning dan het tellen van vogels of dagactieve zoogdieren.

Resultaten 1997 zijn wat laat
Tot in 1996 voerde Zoogdiermonitoring nog alle formulieren zelf in, maar door de toename van het aantal deelnemers werd dit ondoenlijk. Hierdoor heeft Zoogdiermonitoring in 1997 de formulierinvoer van de grote deelmeetnetten laten uitvoeren door het CBS. Door deze andere werkwijze konden de resultaten van de deelmeetnetten niet tijdig worden gepresenteerd. Dit gold vooral voor de Wintertellingen Vleermuizen:

1 Zoogdiermonitoring heeft alle ingezonden formulieren moeten controleren en aanpassen. Veel formulieren waren dusdanig aangeleverd dat ze eigenlijk niet invoergereed waren. Hierdoor moesten de formulieren soms met enige vertraging aan het CBS worden geleverd.

2 Het CBS heeft het afgelopen jaar de invoer van formulieren verzelfstandigd. Tot 1996 verzorgde het CBS de invoer zelf. Vanaf 1997 wordt dit gedaan door een verponsbureau. Deze reorganisatie heeft soms tot enige vertraging geleid bij de invoer van de formulieren.

Daarnaast hebben we in 1997 een evaluatie van het project uitgevoerd in samenwerking met onze opdrachtgevers, het Centraal

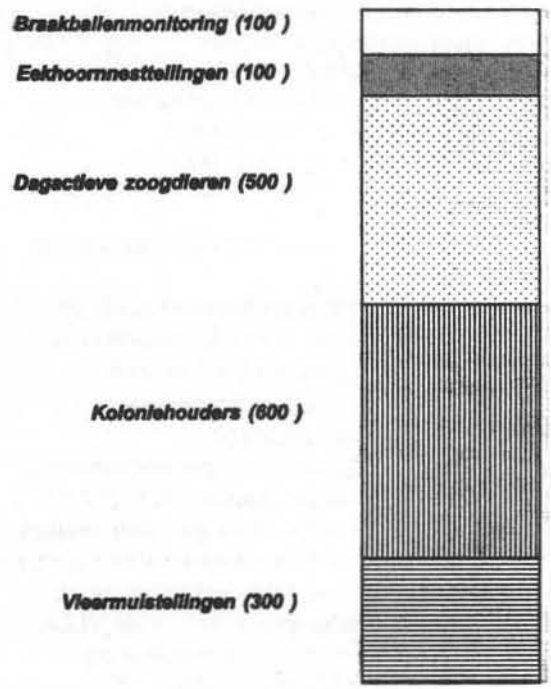

Figuur 1. Het aantal deelnemers in 1997 aan de deelmeetnetten van Zoogdiermonitoring

Bureau voor de Statistiek en het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Deze evaluatie heeft gevolgen voor de deelmeetnetten in 1998, waarover ik zal berichten zodra we voldoende weten.

Verschillende deelmeetnetten voor verschillende vleermuizen
Om de aantalsontwikkelingen van vleermuizen te volgen, staan ons in het kader van Zoogdiermonitoring een aantal deelmeetnetten ter beschikking:

- Wintertellingen (sinds 1943)
- Kolonietellingen (sinds 1994)
- Punt/Transecttellingen (sinds 1990)
- Territoriale vleermuizen (roepende mannetjes, sinds 1990)

De resultaten hiervan worden in de navolgende bijdragen besproken.

Zoogdiermonitoring is het afgelopen jaar mogelijk geweest dankzij de ondersteuning van en de samenwerking met natuurstudie-organisaties, die ik, namens de VZZ en mijn monitoring-collega's, hiervoor hartelijk wil danken:

- Vleermuiswerkgroep Nederland
- Zoogdierwerkgroep Overijssel
- Vleermuiswerkgroep Gelderland
- Noord-Hollandse ZoogdierStudiegroep
- Zoogdierwerkgroep Zuid-Holland
- Vleermuiswerkgroep Noord-Brabant
- Natuurhistorisch Genootschap in Limburg

Heeft u vragen of opmerkingen? Plaats ze in de Nieuwsbrief!
Andere natuurstudie-organisaties, zoals de Vlinderstichting en de SOVON, hebben een speciale monitoringnieuwsbrief waarin monitoringdeelnemers hun vragen en opmerkingen kunnen plaatsen.
Zoogdiermonitoring heeft zóveel deelnemers, die bruisen vast van de vragen. Het lijkt me daarom een goede zaak als u als lezer vragen of opmerkingen over Zoogdiermonitoring (bijvoorbeeld over uw veldwerk, over onze handleidingen of over statistiek) in de VLEN-Nieuwsbrief plaatst. Zoogdiermonitoring probeert ze dan te beantwoorden.

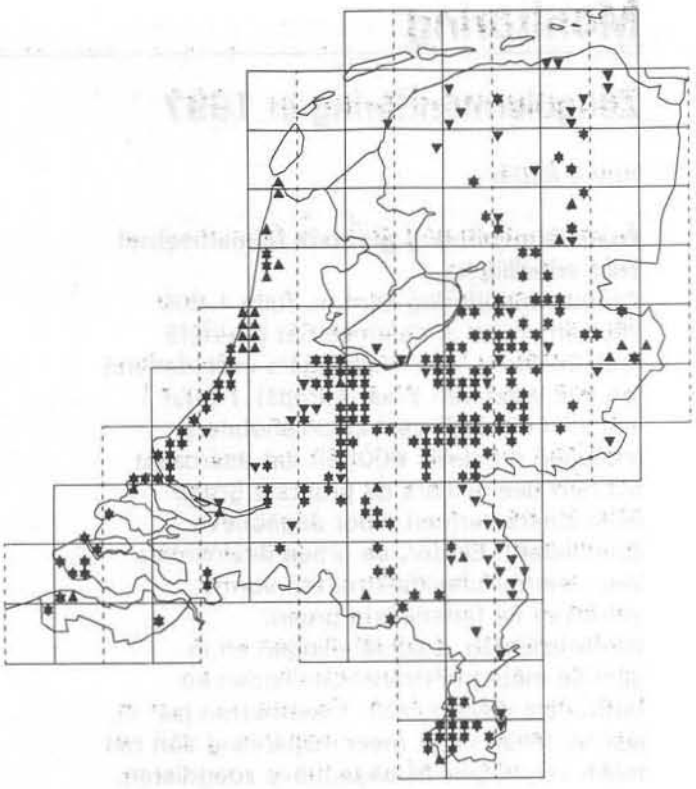

Figuur 2. De tijdens de Wintertellingen bezochte objecten per atlasblok (▲ 1995/96, ▼1996/97 en ★beide seizoenen)

Resultaten Wintertellingen Vleermuizen Census 1996/1997

André Kaper & Rombout de Wijs

De verrichte tellingen
Het afgelopen seizoen is het veldwerk buitengewoon goed verlopen. In het hele land zijn vrijwel alle bekende objecten bezocht en nieuwe objecten gevonden of gebouwd.
Ook dit jaar worden de resultaten van de groeven apart gepubliceerd door Jos Cobben. Het is daarom goed om eens te kijken wat de verhouding is tussen de verschillende typen bezochte objecten (figuur 1).
Figuur 2 laat zien waar de bezochte objecten zijn gelegen, ook tijdens de census 1995/96. Hieruit blijkt goed dat veel objecten ieder jaar worden bezocht. De spreiding over Nederland lijkt vooral te worden bepaald door de beschikbaarheid van geschikte verblijfplaatsen en niet doordat onvoldoende

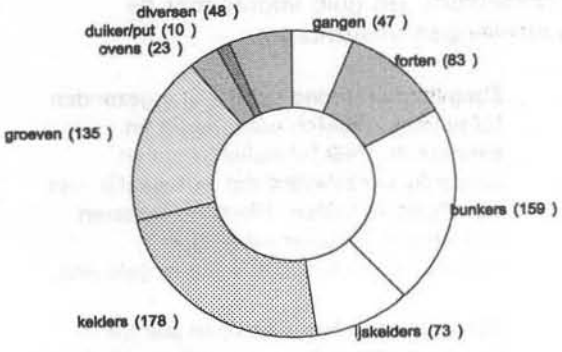

Figuur 1. Het aantal objecten per type, Wintertellingen seizoen 1996/97.

waarnemers aanwezig zijn. Ook is te zien hoe in Friesland en Groningen

nieuwe objecten zijn bezocht, die de spreiding over Nederland verbeteren. Deze nieuwe objecten zijn voornamelijk kerkzolders of -kelders. Misschien iets voor andere provincies?
Figuur 3 geeft het aantal getelde vleermuizen weer, zodat de verhoudingen per soort zichtbaar zijn. Dat levert geen grote verrassingen op: vooral watervleermuizen, baardvleermuizen, franjestaart en grootoren zijn geteld.

Tellen van objecten zonder vleermuizen
In de periode 1986-1997 is het aantal bezochte objecten constant toegenomen, evenals het totale aantal getelde vleermuizen (figuur 4). Het gemiddelde aantal vleermuizen per object neemt echter jaarlijks af (figuur 5). Dat komt doordat steeds meer objecten zonder vleermuizen, zoals nieuw gebouwde verblijven, worden geteld.

Tot slot
Veel opzienbarends valt er verder niet te melden. Maar dat komt nog wel; in Nieuwsbrief (8) 4 (december 1996) berichtten we over de Database Wintertellingen die toen operationeel werd. In dit bestand zijn alle tellingen opgenomen die zijn uitgevoerd vanaf 1983 en zoveel mogelijk tellingen uit de periode daarvoor. Op dit moment is het CBS deze database aan het analyseren om de aantalsontwikkelingen met behulp van hun rekenprogramma TRIM in kaart te brengen. Het bijzondere van deze analyse is dat alle objecten uit heel Nederland erbij worden betrokken (en dus niet alleen tellingen in groeven). Wij zullen nog dit jaar met deskundigen op het gebied van overwinterende vleermuizen hierover contact opnemen. Wij houden u op de hoogte!

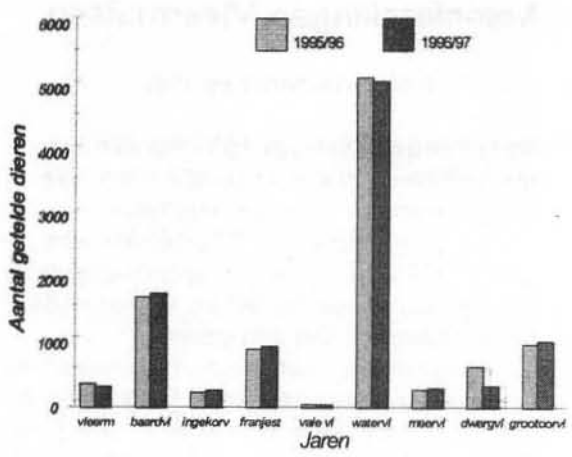

Figuur 3. De aantallen vleermuizen per soort tijdens de Wintertelingen 1995/96 en 1996/97

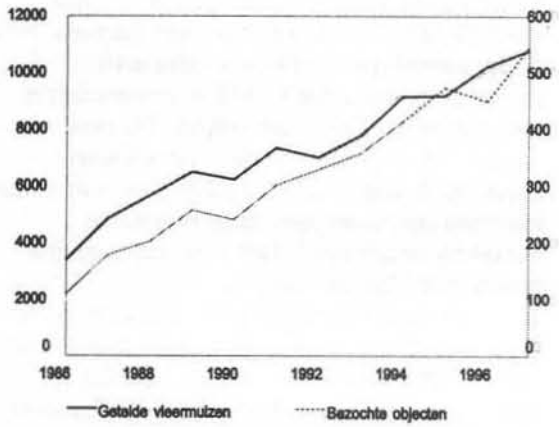

Figuur 4. Het aantal getelde vleermuizen per jaar versus het aantal bezochte objecten per jaar. Beide vertonen een stijgende lijn

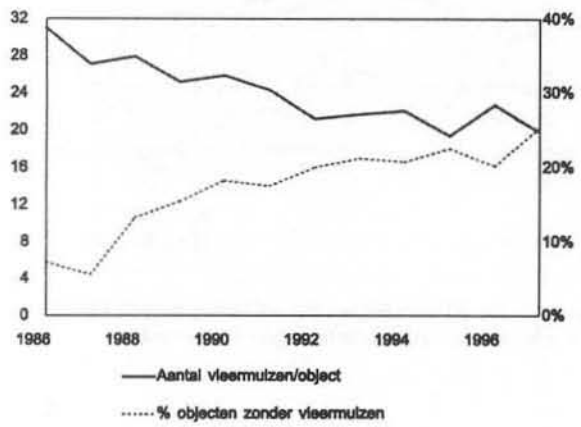

Figuur 5. Het gemiddeld aantal vleermuizen per object versus het percentage objecten zonder vleermuizen. De afgelopen jaren worden steeds meer nieuwe objecten zonder vleermuizen bezocht

Kolonietellingen Vleermuizen

André Kaper & Rombout de Wijs

Na het seizoen juni-juli 1997 kunnen we terugkijken op drie succesvolle jaren. We hebben namelijk over het algemeen voldoende meetpunten of tenminste een goede dekking over het verspreidingsgebied van de soorten die we willen volgen in de kolonietellingen. Dat zijn gewone dwergvleermuis, laatvlieger, meervleermuis en grijze grootoorvleermuis. Het is dan ook met groot genoegen dat we de omvang van de meetnetten per soort en de eerste jaarreeksen kunnen presenteren. Ook hebben we nog wat tips voor het komende seizoen.

Aantal deelnemers neemt toe

175 nieuwe koloniehouders (mensen met vleermuizen in huis) hebben zich gemeld. Het totaal aantal geregistreerde adressen bedraagt nu ruim 600. 370 koloniehouders verrichtten in 1997 een telling. Dit jaar hebben 35 werkgroepleden formulieren ingestuurd, tegen 21 in 1996. Veel van deze tellingen zijn overigens door meerdere personen uitgevoerd. Het werkelijke aantal deelnemers ligt dus hoger.
De opzet met koloniehouders werkt over het algemeen goed, maar we moeten wel weten welke soort in huis zit, anders hebben we er niets aan. Op dit moment heeft een beperkt aantal koloniehouders, dat twee of drie jaar met groot enthousiasme meedoet, nog geen bezoek gehad, zodat we de soort niet weten. Deze groep koloniehouders is voor de Kolonietellingen van groot belang. De koloniehouders zijn 'blijkbaar' erg enthousiast en meerjarig getelde kolonies zijn de enige kolonies die we kunnen gebruiken. Ik krijg daar ook klachten over. Daarom zal ik de betreffende adressen aan de Provinciale Coördinatoren geven en ik hoop dat u ze als deelnemer wilt bezoeken.

Werkt voorlichting van koloniehouders vooroordelen op te heffen: Blijdorp of Boosdorp?

Ik weet niet of u het heeft gemerkt, maar de "Blijdorp-affaire" heeft mij flink de das omgedaan. Ik kreeg meer dan duizend mensen aan de telefoon die allemaal panisch waren en van hun vleermuizen af wilden. Ik heb van de meeste Provinciale Coördinatoren begrepen dat zij ook hun portie hebben gehad. Ik heb in juli dus de pers opgezocht en ben door diverse landelijke media geïnterviewd (en werd ook weer fout geciteerd).
Bij dit alles kan men zich afvragen of goede voorlichting over vleermuizen wel helpt of dat mensen toch weer terugvallen op hun vooroordelen. In dat geval kunt u uw vrije tijd wel beter besteden!
Gelukkig concludeer ik dat de bezoeken die VLEN-ners hebben afgelegd niet tevergeefs zijn. Van de 600 adressen met vleermuizen die nu meedoen aan Zoogdiermonitoring, heeft vrijwel niemand gebeld met vragen over rabiës en is dus ook geen kolonie verwijderd! Een aantal Provinciale Coördinatoren konden bevestigen dat deze mensen, dankzij de brochure van de NOZOS over vleermuizen in huis en door uw bezoek, zich niet druk maakten om alle commotie. Voorlichting werkt dus en heeft de afgelopen jaren vele kolonies van de ondergang gered.

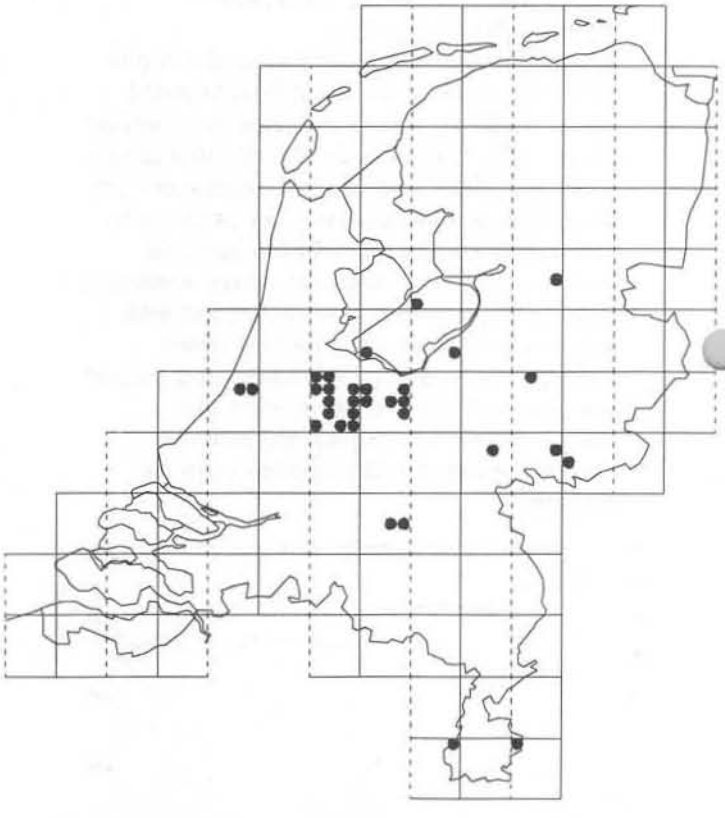

Figuur 1. De 30 telgebieden per atlasblok die tot 1997 in het kader van de kolonietellingen zijn bezocht

Oproepen vorig jaar telgebieden en kerkzolderwaarnemingen
We hebben in 1997 mensen in deze Nieuwsbrief opgeroepen om meer in telgebieden te tellen. Als gevolg hiervan zijn nu 32 telgebieden geregistreerd (figuur 1). Ter vergelijking: in 1996 waren slechts acht telgebieden geregistreerd, een verviervoudiging!
Ook hebben we gevraagd om kerkzolderwaarnemingen in te sturen. Figuur 2 laat zien uit welke provincies we tot nu toe kerkzoldertellingen hebben gekregen. Het gaat om maar liefst 55 meerjarig getelde locaties, vooral uit Limburg en Friesland. Wij maken dan ook graag van deze gelegenheid gebruik om de andere provincies op te roepen om het voorbeeld van Limburg en Friesland te volgen, ook als het om andere soorten dan grijze grootoorvleermuis of meervleermuis gaat. Tellingen op kerkzolders kunnen voorlopig ook buiten de telperiode worden aangeleverd, mits u op het Telformulier bij de 'bijzonderheden' laat zien hoeveel jonge dieren aanwezig waren naast de adulten (zo mogelijk).

Welke typen verblijfplaatsen worden het meest bezocht?
In de Kolonietellingen worden in hoofdzaak drie typen verblijfplaatsen gevolgd:

- Met stip genoteerd: woonhuizen; in spouwen, onder dakbedekking of achter gevelbetimmering (figuur 3)
- Zolders van vooral kerken (figuur 2)
- Boomholten en kasten (figuur 4)

De meeste tellingen worden dus, zoals ook de bedoeling is, verricht in gebouwen.

Meetnetten
Een meetnet is het geheel van locaties waar vleermuizen worden geteld. Wij kunnen landelijke aantalsontwikkelingen van een soort signaleren als het meetnet bestaat uit minstens 25 meetpunten, die gelijkmatig zijn verspreid over het gebied waarin de soort in Nederland voorkomt.

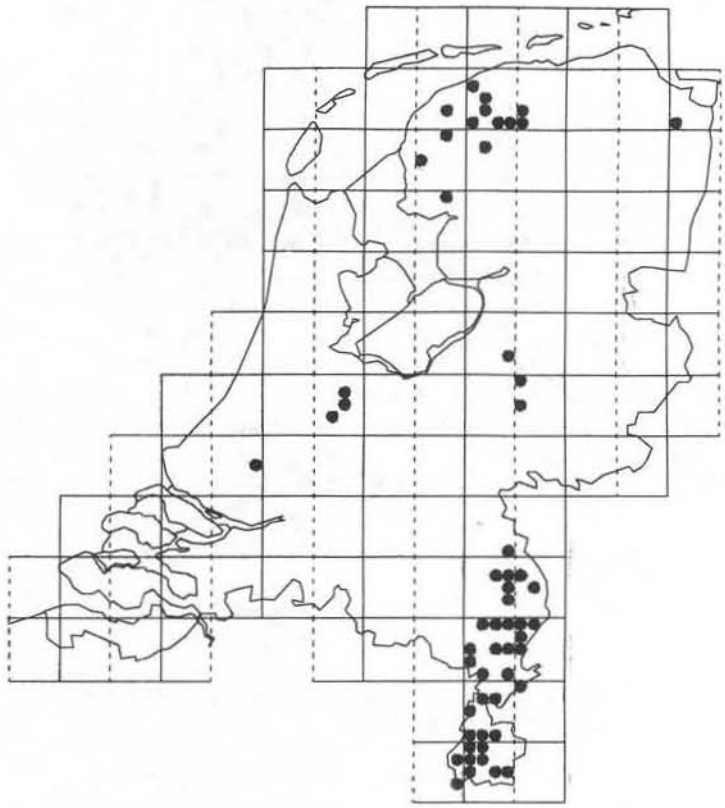

Figuur 2. De atlasblokken waar kolonies op (kerk)zolders zijn geteld in het kader van de kolonietellingen

De figuren in dit artikel zijn gebaseerd op de volgende meerjarig getelde kolonies per soort:

Soort	Losse kolonies	Aantal telgebieden
Gewone dwergvleermuis	179	14
Laatvlieger	74	9
Meervleermuis	12	1
Grootoorvleermuizen	55	0
Grijze grootoorvleermuis	12	0
Rosse vleermuis	0	17

Het meetnet van gewone dwergvleermuis en laatvlieger (beide soorten die in heel Nederland voorkomen) is ruim voldoende en de spreiding over Nederland lijkt ook heel aardig te zijn (figuren 5 en 6).
De gegevens uit Noord-Holland van 1996 en 1997 heeft de NOZOS overigens nog niet beschikbaar gesteld. Vandaar dat in alle figuren de gegevens van de NOZOS

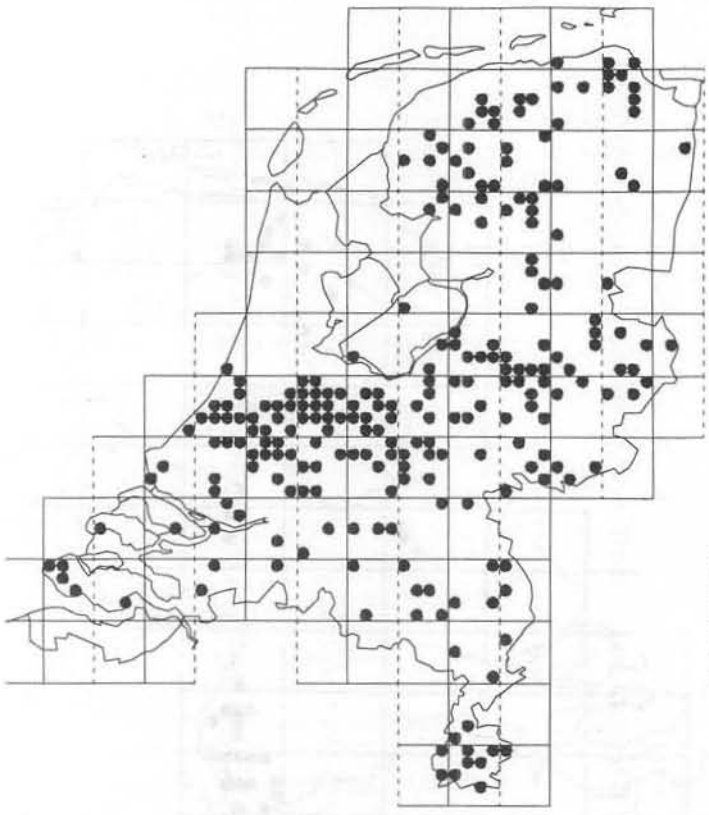

Figuur 3. De kolonies in gebouwen die zijn geteld in het kader van de kolonietellingen

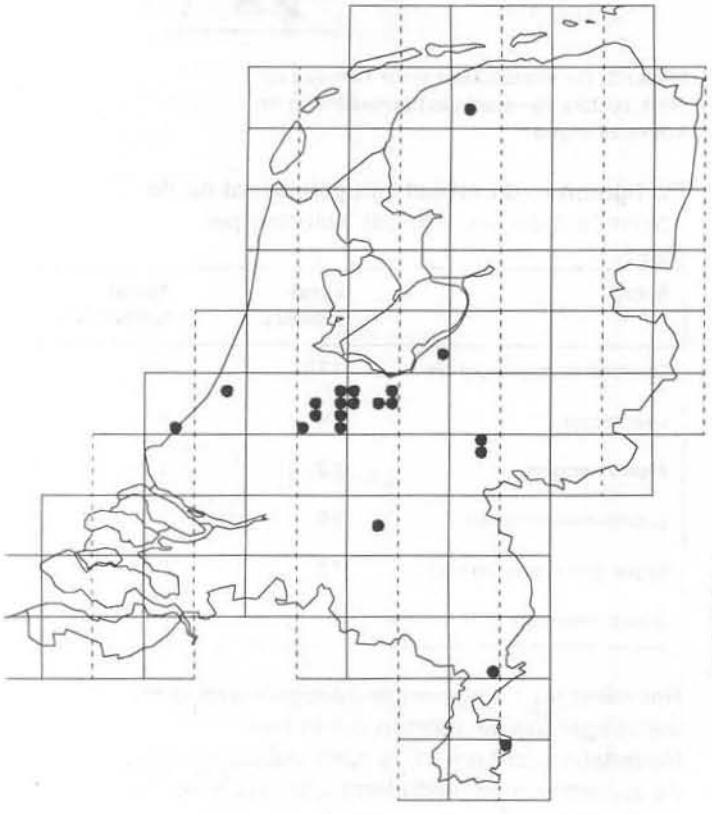

Figuur 4. De kolonies in boomholten en kasten

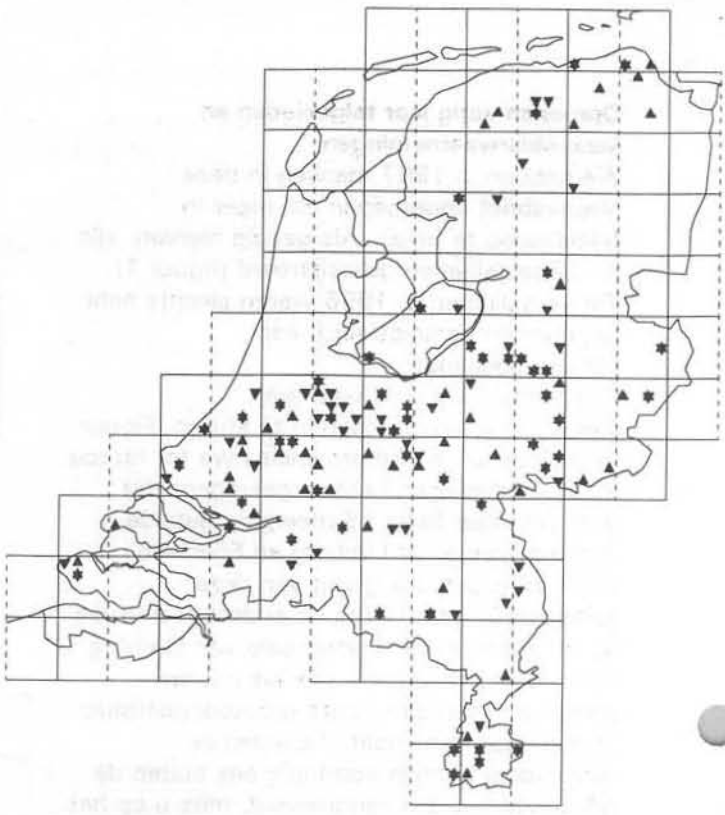

Figuur 5. Kolonies van dwergvleermuizen geteld in Δ1995/96, ∇1996/97 en ★beide seizoenen

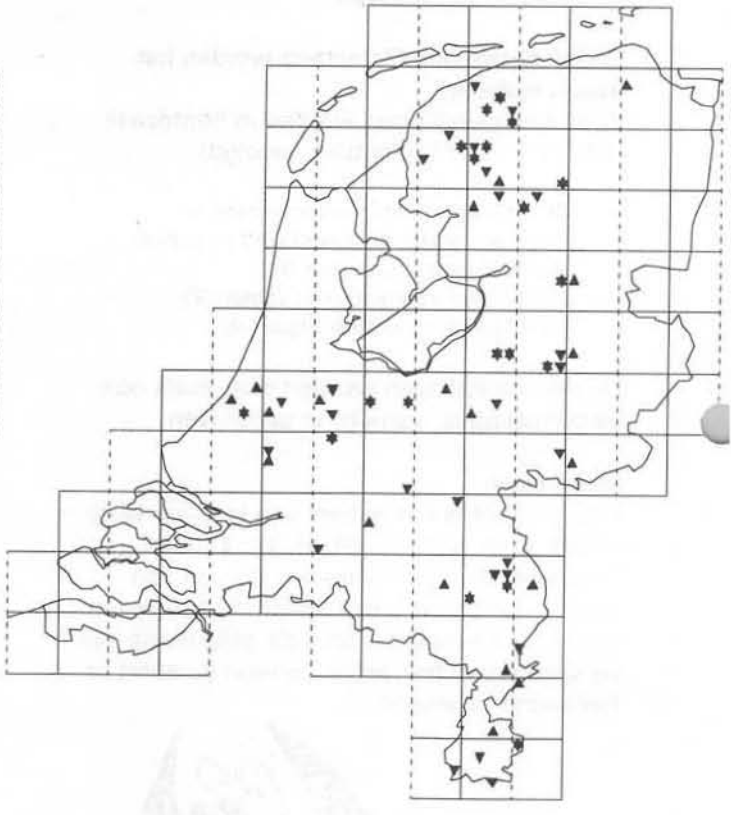

Figuur 6. Kolonies van laatvliegers geteld in Δ1995/96, ∇1996/97 en ★beide seizoenen.

ontbreken. Onderhandelingen om over deze gegevens te kunnen beschikken zijn gaande. De grijze grootoorvleermuis komt, volgens de atlas van de Nederlandse vleermuizen (Limpens *et. al.* 1997) voornamelijk in Zuid-Limburg voor, en ook wel in Zeeuwsch-Vlaanderen en Noord-Brabant. Er worden 18 bekende kolonies genoemd. Afbeelding 7 laat zien waar de 12 kolonies die meedoen aan de Kolonietellingen zijn gelegen. De dekking van het gebied waar de grijze grootoorvleermuis voorkomt is redelijk, dankzij de inspanning van een beperkt aantal vrijwilligers. Wel zou het leuk zijn als alle bekende kolonies meedoen aan de Kolonietellingen. Komend seizoen misschien? In figuur 7 is ook te zien hoeveel meetpunten met gewone grootoorvleermuis op dit moment meedoen. Deze soort wordt overigens al optimaal in de Wintertellingen gevolgd. In dezelfde figuur staan ook de locaties met meervleermuizen afgebeeld. Een soort waarvan tot nu toe vooral kolonies bekend zijn uit het noorden en westen van Nederland. Tot nu toe beschikt Zoogdiermonitoring over 12 locaties met meervleermuizen. Dat is nog niet voldoende en dekt ook niet het hele verspreidingsgebied van de meervleermuis (figuur 7). Het is wel al een eind in de goede richting. Echter, zodra de gegevens uit Noord-Holland binnen zijn, zal het aantal locaties met meervleermuis dat meedoet aan de Kolonietellingen toenemen. Veel kunnen we daar nog niet over zeggen. Aangezien de meervleermuis grote kolonies vormt, is het toch gelukt om een trend te berekenen (figuur 8).

Aantalsontwikkelingen 1995-1997

We hebben aantalsontwikkelingen berekend van losse kolonies (figuur 8) en telgebieden (figuur 9). In de legenda van beide figuren wordt vermeld of aantalsontwikkelingen significant zijn of nog niet. Een significante aantalsontwikkeling betekent dat de gemeten toe- of afname een goed beeld van de werkelijkheid geeft (significant). Een niet significante aantalsontwikkeling kunt u hier opvatten als het bewijs dat de gemeten toe- of afname niet op werkelijkheid berust. De soort blijft met andere woorden waarschijnlijk stabiel. Eigenlijk best goed nieuws dus.

De aantalsontwikkelingen in de figuren 8 en 9 van gewone dwergvleermuis en laatvlieger lijken op elkaar. Opvallend is de vrij forse afname van de dwergvleermuis.

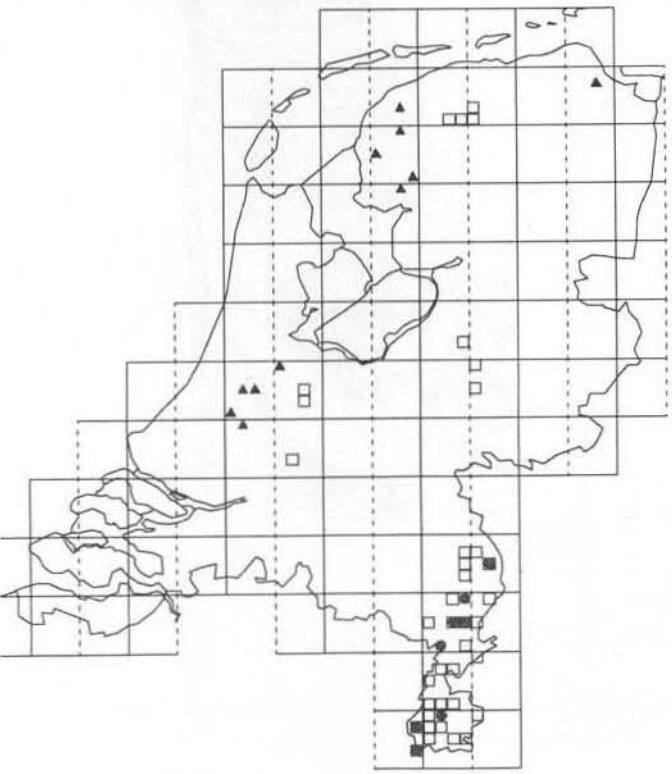

Figuur 7. Kolonies van ● grijze grootoorvleermuis, □gewone grootoorvleermuis en ▲ meervleermuis geteld in de periode 1995-1997

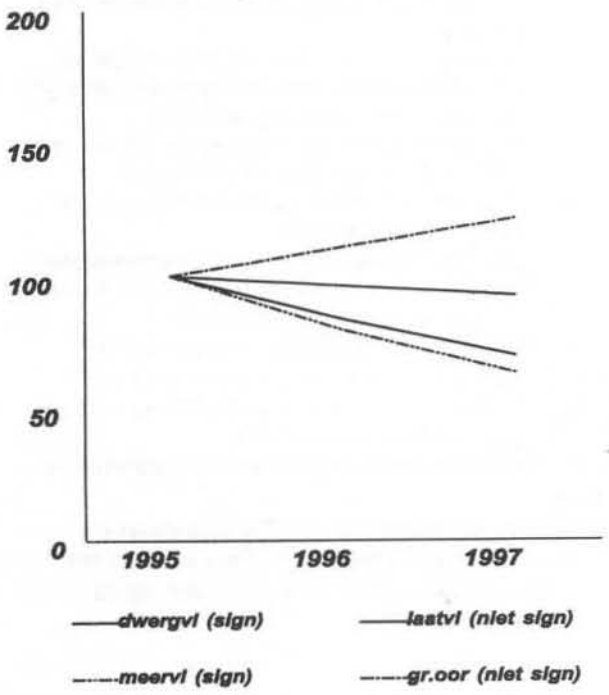

Figuur 8. Trends (en hun significantie) van een aantal soorten vleermuizen die in losse kolonies worden gevolgd, in de periode 1995-1997

Echter, de telgebieden van de laatvlieger liggen niet mooi verspreid over Nederland, zijn gering in aantal en liggen voornamelijk in Utrecht en Gelderland. De afname in figuur 9 kan een lokaal effect zijn. De schijnbaar negatieve aantalsontwikkeling van de laatvlieger in figuur 8 (losse kolonies) is niet significant, wat er op lijkt te wijzen dat landelijk gezien de laatvlieger stabiel is. Deze aantalsontwikkeling lijkt beter met de werkelijkheid overeen te komen, omdat het aantal locaties ruim voldoet aan de norm van 25 meetpunten en een goede landelijke dekking heeft.
De tellingen van laatvlieger en gewone dwergvleermuis in telgebieden laten minder nultellingen zien, zodat we kunnen constateren dat het effect van verhuizingen in telgebieden beter wordt opgevangen. De hier getoonde aantalsontwikkelingen met losse kolonies lijken echter tot nu toe ook heel acceptabel. U kunt dus doorgaan met het tellen van losse kolonies in de wetenschap dat dit ook bruikbare resultaten oplevert (hoewel telgebieden wel beter bruikbaar blijven).

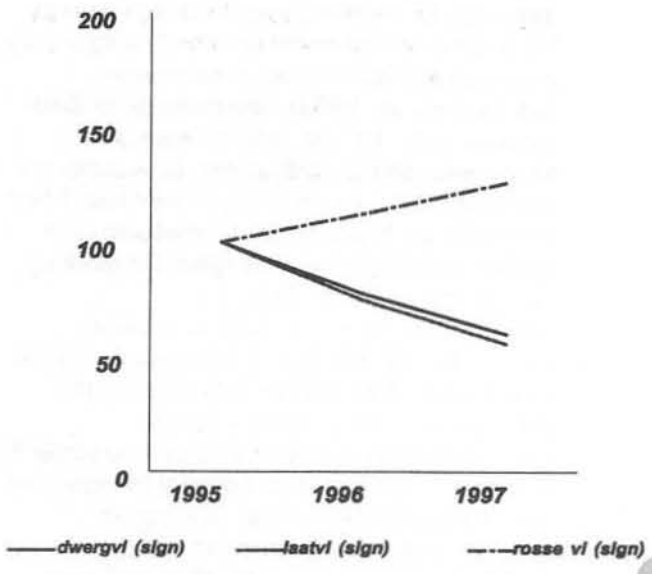

Figuur 9. Trends (en hun significantie) van een aantal soorten vleermuizen die in telgebieden worden gevolgd, de periode 1995-1997

Tips voor het komend seizoen

- Koloniehouders die nog niet zijn bezocht, maar wel al twee tot drie jaar meedoen, moeten in juni 1998 zoveel mogelijk worden bezocht.
- Ik nodig hierbij iedereen uit, die meerjarige kerkzoldertellingen uitvoert, om deze tellingen naar Zoogdiermonitoring te sturen.
- Resultaten hiervan kan ik dan na het seizoen 1998 in deze Nieuwsbrief publiceren.
- Gegevens uit Noord-Holland hopen we van de NOZOS te betrekken.
- Ook zijn kolonietellingen van meervleermuis welkom. Gegevens uit Noord-Holland hopen we van de NOZOS te betrekken.
- Tenslotte nodig ik hierbij mensen uit, die meerjarige kolonietellingen van voor 1994 hebben, om die in te zenden. Die kunnen we gebruiken om de landelijke aantalsontwikkelingen van nu te verbeteren.

Verder draait het lekker. Ga dus gewoon door met wat u bijdraagt. Dan kunnen we volgend jaar verslag doen van een goed seizoen 1998!

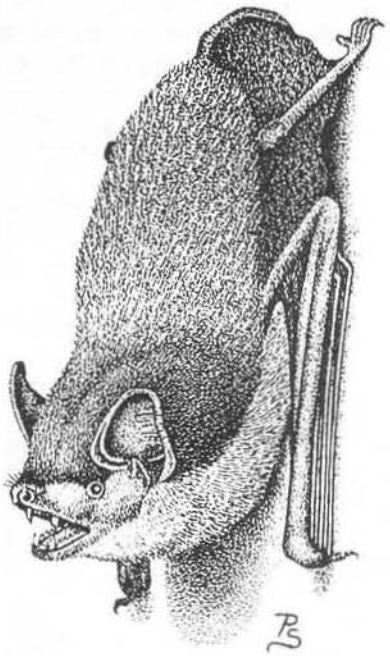

Punt/Transecttellingen Vleermuizen en Tellingen Territoriale Vleermuizen

André Kaper & Rombout de Wijs

In het afgelopen seizoen nog onvoldoende meetpunten

De Punt- en Transecttellingen en de Tellingen van Territoriale Vleermuizen zijn noodzakelijk om de rosse vleermuis en de ruige dwergvleermuis te kunnen volgen. Deze soorten worden niet of onvoldoende in de Kolonietellingen of Wintertellingen gevolgd.

Deze twee deelmeetnetten lopen tot nu toe helaas minder goed dan wij zouden willen. Beide meetnetten hebben nog te weinig deelnemers en dus ook meetlocaties om tot echte uitspraken te komen. In 1996 hebben we het veldwerk van de Punt/Transecttellingen enorm kunnen verminderen zonder de kwaliteit van de gegevens te verlagen. Ook hebben we u gevraagd zich aan te melden als deelnemer. De nieuwe opzet van de Punt/Transecttellingen bevalt de deelnemers goed.

Nieuwe deelnemers hebben zich het afgelopen seizoen echter nauwelijks aangemeld! In de figuren 1 en 2 kunt u dit zien. De spreiding van de meetpunten over Nederland blijft onvoldoende.

De Tellingen van Territoriale Vleermuizen kennen ook een groot verloop in het aantal deelnemers: deelnemers tellen 1 of 2 jaar en houden er dan weer mee op. Dat geldt niet voor de Punt/Transecttellingen: het aantal deelnemers en routes blijft vrij constant, wat een betere garantie voor de toekomst biedt.

Resultaten

De figuren 3 en 4 laten de aantalsontwikkelingen zien van de soorten waar het om gaat. Hierover kan nog niet zoveel gezegd worden, omdat het aantal meetpunten nog niet voldoende. Wat opvalt zijn de enorme fluctuaties.

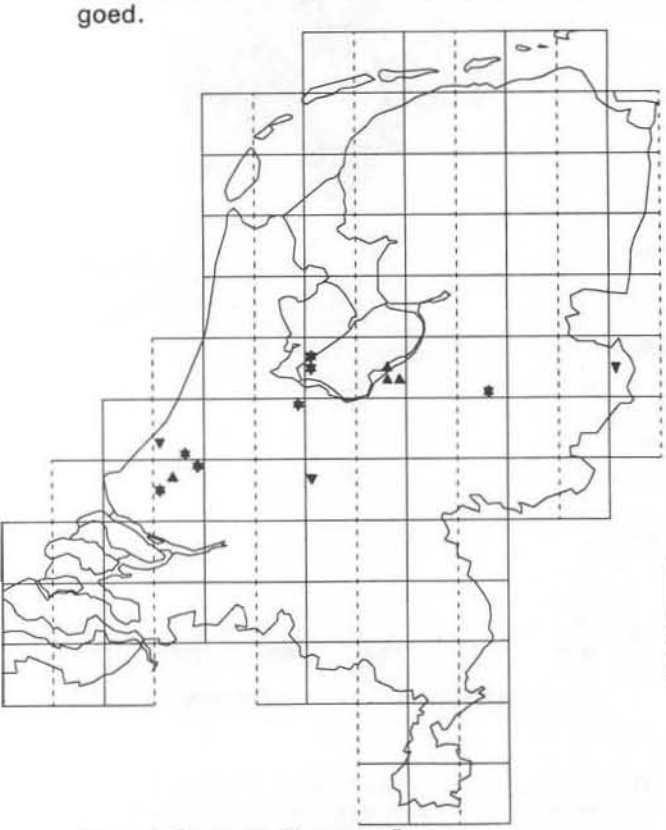

Figuur 1. De atlasblokken waar Punt- en Transecttellingen Vleermuizen zijn gehouden in ▲ 1995/96, ▼1996/97 en ★beide seizoenen

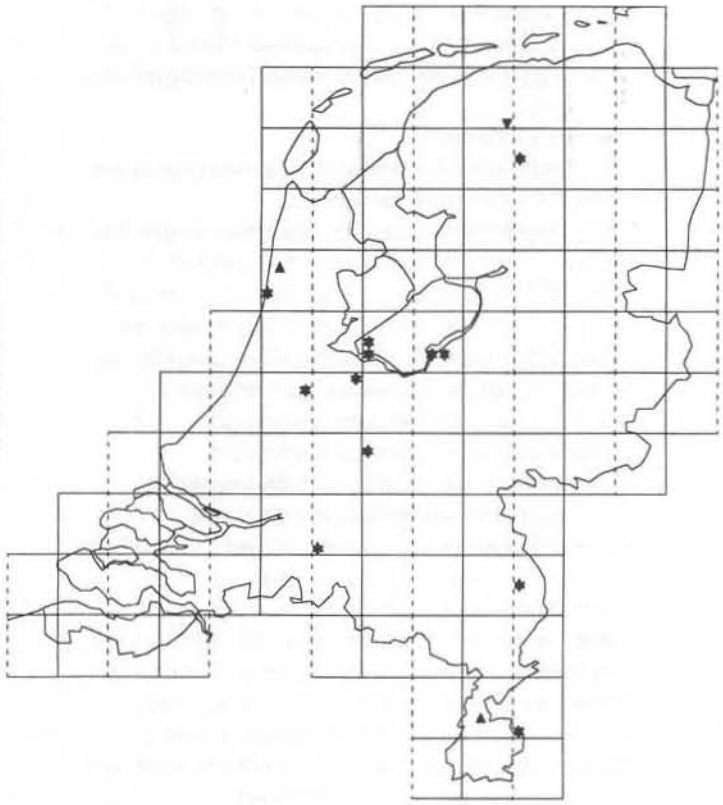

Figuur 2. De atlasblokken waar Transecttellingen Territoriale Vleermuizen zijn gehouden in ▲ 1995/96, ▼1996/97 en ★beide seizoenen.

Doe mee aan de eerste landelijke Batdetector-workshop na het Atlasproject!

Twijfelt u nog aan uw detectorvaardigheid of heeft u behoefte aan praktijkervaring met het tellen van vleermuizen volgens de Punt/Transectmethode? Heeft u pas een batdetector gekocht en weet u zich er nog geen raad mee?
De VLEN en Zoogdiermonitoring organiseren een batdetectorworkshop waar ook de Punt/Transectmethode zal worden aangeleerd. Als u zich hiervoor opgeeft, bent u verzekerd van een goede en praktijkgerichte instructie in het gebruik van een batdetector en de PTT-methode. De organisatie is volop bezig.
Voorlopig zal de workshop worden gehouden in het Sonsbeekpark te Arnhem, in het weekend van 12-14 juni.
Een uitnodiging zal worden verzonden aan alle Nieuwsbriefabonnees en anderen die in het bezit zijn van een batdetector. Wij houden u op de hoogte! Mensen die willen helpen tijdens het weekend zelf met allerlei hand- en spandiensten kunnen zich opgeven bij André Kaper (0570-636905/030-2544642).

De rosse vleermuis laat in figuur 3 een lichte toename zien en de ruige dwergvleermuis komt, na een stijging, weer 'terug' op 100%. Deze bizarre fluctuaties moeten we wijten aan een te gering aantal meetpunten.

Komend seizoen
Het veldwerk van de Punt/Transecttellingen is veel lichter dan dat van de Kolonietellingen: deelnemers gaan zodra het donker is drie keer per jaar het veld in en tellen langs twintig punten alle vleermuizen die ze horen. U hoeft in principe alleen de rosse vleermuis en de ruige dwergvleermuis te kunnen onderscheiden van andere soorten. Kan het nog eenvoudiger? Ongeveer 15-20 nieuwe routes per deelmeetnet zijn nodig, om de komende jaren de rosse vleermuis en de ruige dwergvleermuis te kunnen volgen. Vooral de "slapende"deelnemers in onze deelnemeradministratie zijn van harte welkom als actief deelnemer! Wij vinden het zelf onaanvaardbaar als de rosse vleermuis en de ruige dwergvleermuis niet kunnen worden gevolgd en zijn benieuwd wat u daarvan vindt. Wij nodigen u uit uw reacties in te sturen voor de Nieuwsbrief.

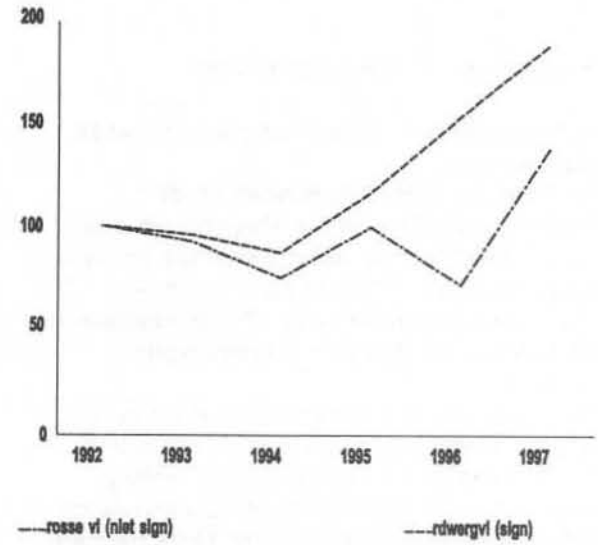

Figuur 3. Trends (en hun significantie) van een aantal soorten vleermuizen op basis van de Punt- en Transecttellingen Vleermuizen, in de periode 1992-1997

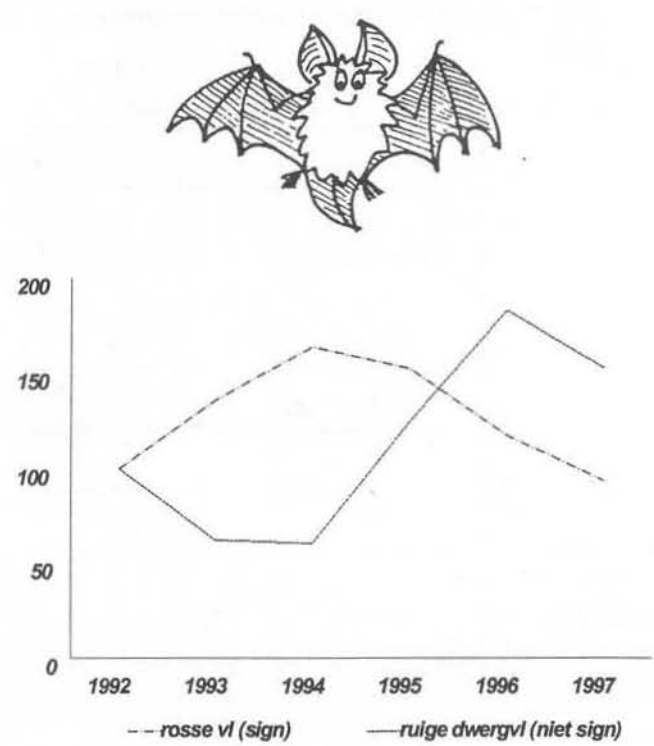

Figuur 4. Trends (en hun significantie) van een aantal soorten vleermuizen op basis van de Transecttellingen Territoriale Vleermuizen, in de periode 1995-1997

Verslagen

Stekel: Vleermuizenkolder

Ton Dorresteyn, directeur Diergaarde Blijdorp

overgenomen uit Blijdorp Blad, jaargang 47, nr. 1

Stel, je hebt een fraaie grot met zo'n duizend vleermuizen en iemand die het weten kan, stelt dat twee van die vleermuizen dol zijn (ze hebben rabiës, of kolder). Wat doe je dan? Dan schrik je je rot en sluit je de grot. Je neemt alle mogelijke maatregelen, maar je blijft je verbazen.
Waarom is er aan die vleermuizen dan toch niets te merken? Enfin, je vangt vijftien vleermuizen en laat ze onderzoeken; niets te vinden. Nog maar eens 100 dieren; weer eigenlijk niets verontrustends te vinden. Een overheidsorgaan eist nog 60 - tja, misschien, heel misschien zijn er een paar die zoiets als kolder in hun kop hebben. Nóg 100 dieren afmaken, zo langzamerhand met grote tegenzin. En uiteindelijk kan er bij één vleermuis aangetoond worden dat hij besmet was met een virus, waarvan een familielid bij een heel andere vleermuissoort tot dolheid leidt. En daar is ooit wel eens een Rus aan gestorven. Dan valt het doek en moet je alle duizend vleermuizen afmaken.
Stel, je hebt een lege grot en je wilt daarin toch vleermuizen houden. Dan vraag je aan enkele bevriende dierentuinen om groepjes van precies dezelfde vleermuizen die je al had.
"Mag dat, overheid?" "Ja hoor, dat mag."
Dan breekt je de klomp.

Vleermuizen in het verdomhoekje

Willem Schaftenaar, dierenarts

overgenomen uit Blijdorp Blad, jaargang 47, nr. 1

Een jobstijding
Vrijdagmiddag, 11 juli 1997 kwart over vier. Terwijl de laatste verrichtingen van de week en de voorbereidingen voor het weekeinde bijna zijn afgerond, belt Ton Dorresteyn mij op. Zijn stem klinkt zorgelijk. Hij wil nog snel overleg naar aanleiding van een nare mededeling. Zojuist kreeg hij het bericht door, dat in Odense (Denemarken) twee vleermuizen, die een week eerder in een groep van 60 dieren van Blijdorp naar Odense waren verhuisd, bij sectie besmet bleken te zijn met het hondsdolheidsvirus. De twee dieren waren in een ventilatiekanaal terechtgekomen en daarin overleden. Net als wij in Blijdorp, waren de Denen door hun overheid verplicht elke dode vleermuis te laten onderzoeken op rabies.
In het spoedberaad dat volgde, besloten we dat we geen enkel risico konden nemen. We moesten er wel vanuit gaan dat het virus ook in onze kolonie aanwezig was, omdat de dieren nog maar net een week bij ons weg waren.

Bureaucratie
Tot diep in de avond werden alle instanties, die bij verdenking van zo'n ernstige ziekte betrokken moeten worden, op de hoogte gesteld:
Blijdorp: Alle personen die recentelijk door een vleermuis gebeten waren, moesten worden opgespoord. Verzorgers, rondleiders, publiek. De vleermuizengrot, het mooiste kunstmatige verblijf voor vleermuizen ter wereld, werd met onmiddelijke ingang afgesloten.
GGD: Alle 'bijtcontacten' moesten zo spoedig mogelijk tegen een mogelijke besmetting met het virus worden behandeld.
VHI: De Veterinaire Hoofdinspectie van de Volksgezondheid moest op de hoogte gesteld worden, omdat het om de verdenking van een ernstige 'aangifteplichtige' ziekte ging.
ID-DLO: Het Instituut voor Dierhouderij (Dienst Landbouwkundig Onedrzoek) moest bereid gevonden worden om in het weekeinde een aantal vleermuizen, waaronder de dieren die voor rondleidingen werden gebruikt, te onderzoeken.
RVV: De Rijksdienst voor keuring van Vee en Vlees moest op de hoogte gesteld worden, omdat het een ernstige aangifteplichtige ziekte betrof.
EUR: De afdeling virologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam werd ingelicht, omdat Blijdorp sinds lang zeer goede contacten met

de virologen onderhoudt. Een raadgever was op dat moment meer dan gewenst!

Crisisberaad

In de drie maanden die volgden, kwamen deelnemers uit de bovenstaande instellingen bijna wekelijks bij elkaar om de stand van zaken te bespreken. Er waren drie scenario's te bedenken:

1. De vleermuizenpopulatie in Blijdorp was (al langer?) besmet met het rabiësvirus. Op last van de VHI waren vanaf het begin van de vleermuizengrot alle dode dieren op het ID-DLO onderzocht op hondsdolheid.
Nog nooit was er een dier positief bevonden. Sterker, nog nooit was er een dier doodgegaan met symptomen die bij hondsdolheid passen
2. De Deense dieren waren na het vertek uit Blijdorp besmet geraakt. Dat zou betekenen dat de dieren in hun nieuwe omgeving in contact waren geweest met lokale vleermuizen die het virus bij zich droegen. Door deskundigen werd dit uitgesloten geacht, omdat de tijd tussen vertrek uit Blijdorp en het vinden van de twee dode dieren slechts vijf dagen bedroeg.
3. De laatste mogelijkheid was dat er op het Deense laboratorium monsters verwisseld waren. Dit instituut krijgt dagelijks (wilde) vleermuizen uit Denemarken en Polen voor onderzoek op hondsdolheid. Hoe gemakkelijk zou een analist op een drukke vrijdagmiddag, terwijl zijn collega's allemaal met vakantie zijn, twee monsters kunnen verwisselen? Een vraag die nooit beantwoord zal worden.

Lugubere speurtocht

In de eerste weken van het onderzoek naar de waarheid over de vermeende aanwezigheid van een hondsdolheidachtig virus offerde men 275 vleermuizen uit de grot op voor het onderzoek. Onderzoek naar afweerstoffen tegen het virus in het bloed leverde niets op. In 35 hersenen werden echter zwak verdachte reacties gezien, die duidden op de aanwezigheid van een virus dat verwant is aan het rabiësvirus. Hersenmateriaal van deze verdachte dieren werd ingespoten bij muizen. Van de 140 muizen gingen er slechts enkele dood. Dit in tegenstelling tot wat je zou verwachten. Bij de bekende rabiësvirussen gaan alle muizen die worden ingespoten met besmet materiaal binnen enkele weken dood. De deskundigen durfden dan ook niet te verklaren dat de vleermuizen in Blijdorp besmet waren.

Daarvoor moest nog een derde test, de zogenaamde PCR, worden gedaan, die in alle in de literatuur beschreven gevallen overbodig is voor het vaststellen van de diagnose. Wel kun je met deze test precies aangeven tot welke groep rabiësvirussen het gevonden virus behoort. Deze PCR-test kan men nog niet in Nederland uitvoeren. Vandaar dat hersenmateriaal van negen van de meest verdachte vleermuizen werd opgestuurd naar het Institut Pasteur in Parijs.

Keihard oordeel

Eind september werden de bevindingen uit Parijs gemeld: in een van de negen vleermuizen was onomstotelijk aangetoond dat het dier besmet was met het European Bat Lyssa virus, van het type 1a (EBL1a). Dit virus is een van de zes familieleden van het hondsdolheidsvirus. Het wordt op grote schaal aangetroffen in laatvliegers. In 1985 is een Rus die door een vleermuis gebeten was door dit virus besmet geraakt en vervolgens aan rabiës overleden. Nu was de diagnostiek rond en daarmee het lot van onze vleermuizen bezegeld. Inmiddels was vanuit Denemarken het bericht binnengekomen, dat ook in hún vleermuizen hetzelfde EBL1a-virus was aangetroffen. De uitslag van het onderzoek betekende dat de vleermuizen volgens de Nederlandse wetgeving 'opgeruimd' dienden te worden. Dit heeft Blijdorp zelf uitgevoerd, onder toezicht van de RVV. Op 1 oktober was het voorbij. Wat eens de trots van Blijdorp was, bestond niet meer. De grot was stil...

Kon het niet anders?

De media is voortdurend door Blijdorp op de hoogte gesteld van de gang van zaken. Het is ontzettend moeilijk geweest om de feiten goed te interpreteren, omdat het uiteindelijk bleek te gaan om een virus dat zich totaal afwijkend gedroeg van hetzelfde virus wanneer het in laatvliegers wordt aangetroffen. Daardoor kwamen de berichten soms nogal verwarrend over. Bovendien hadden de beleidsmakers, binnen het Ministerie van Volksgezondheid en dat van Landbouw, in de eindfase de onbedwingbare neiging om de zorgvuldigheid, die alle betrokken partijen hanteerden, met één pennestreek te doorkruisen.
Door de vele vragen hebben de deelnemers van het crisisteam een voorstel geformuleerd voor verder onderzoek. Gelukkig heeft het Ministerie van Landbouw erin toegestemd om

materiaal van alle dode dieren te bewaren. Ook zijn 50 dieren in leven gehouden voor verder onderzoek op het RIVM.
Hopelijk zal dit vervolgonderzoek feiten opleveren, die het ons in de toekomst mogelijk zullen maken om bij levende dieren vast te stellen of zij het virus hebben. Een drama zoals dit wensen we nooit meer mee te maken.
Was het te voorkomen? Helaas niet. Op dit moment is het niet mogelijk om bij levende dieren vast te stellen of ze het virus bij zich dragen. Was het risico voor het publiek te groot? Wij durven daar hartgrondig "NEE" op te zeggen. Alle dode dieren werden routinematig onderzocht. Geen van de vleermuizen heeft bij leven of dood ooit verschijnselen vertoond. Tot en met de laatste vleermuis, die op 1 oktober 1997, in naam van de Bescherming van de Volksgezondheid, werd 'opgeruimd'.

Verslag van de VLEN dag op 1 november 1997 in de Kargadoor te Utrecht

Eric Jansen & Anton van Meurs

De VLEN-dag, de jaarlijkse contactdag, veranderde weer eens van lokatie en streek dit jaar neer in Utrecht. Spoorwerkzaamheden op het traject Arnhem-Utrecht en één of andere giga-beurs leidden ertoe dat centraal gelegen niet voor iedereen ook snel bereikbaar betekende. Maar voor diegenen die deze hobbel namen, was het een interessante dag met leuke onderwerpen, goed gepresenteerde, duidelijke verhalen en veel discussie. Tussendoor bracht de dagvoorzitter de aanwezigen op de hoogte van plannen en projecten die in 1998 uitgevoerd zullen worden. Een minpuntje was dat de dag uitliep en dat het open programma kwam te vervallen. De video van Zomer Bruijn en de dia's van Ben Verboom zullen daarom volgend jaar vertoond worden.

In de wandelgangen werd veel bijgepraat over de laatste ontwikkelingen op het gebied van vleermuisonderzoek en –bescherming in Nederland en er werden nieuwe contacten gelegd. Tijdens de dag bleek dat er buiten de VLEN ook veel belangstelling is voor vleermuizen vanuit andere beroepsvelden zoals gemeenten, de campingwereld, Stichting Bonte Knaagkever en boombeherende instanties. Bij deze instanties is veel goede wil aanwezig, maar lang niet altijd de ecologische basiskennis voorhanden. Ook kiest men niet altijd voor de meest vleermuisvriendelijke oplossingen. Hieronder volgt een samenvatting van de voordrachten.

Vleermuizen en gemeentepolitiek
Floor van der Vliet

Aan de hand van het voorbeeld Ede, de gemeente waar in de jaren zeventig een vleermuisreservaat werd ingesteld, werd het lange proces geschetst voordat vleermuizen een all-round bescherming krijgen. Ondanks de instellingn van een vleermuisreservaat in de jaren zeventig rond de oude beukenlanen van landgoed Kernhem, doen aanslagen op de populatie zich nog steeds voor. De problemen worden vooral veroorzaakt doordat de belangen van vleermuizen nog lang niet bij alle gemeentediensten zijn doorgedrongen. Zo voel nog maar net te voorkomen dat tijdens de kraamperiode twee weken lang een belangrijke vliegroute van vleermuizen door de lanen 's avonds werd uitgelicht voor een tuinshow. Compenserende maatregelen, zoals nieuw aangelegde lanen, blijken na vijf jaar nog nauwelijks een functie te hebben voor vleermuizen. Alle vleermuizen concentreren zich nog steeds rond de oude lanen, hoewel hier steeds meer gaten in vallen. In het bosbeheer worden verschillende verbeteringen doorgevoerd, maar aan de andere kant dreigt weer een groot stuk jachtgebied te verdwijnen door woning- en wegenbouw. Het is de vraag hoe lang de grote groep rosse vleermuizen (eens meer dan honderd en nu nog maar twintig tot dertig exemplaren) zich hier nog kan handhaven. Dit ondanks de vele goede bedoelingen van de gemeente Ede. Gelukkig zijn enkele vleermuisbeschermers actief binnen de gemeente. Misschien moet dan toch de moeizame weg bewandeld worden om vleermuisbescherming in duidelijke beleidsstukken te krijgen. Tegenwoordig wil men echter zo min mogelijk vastleggen om latere problemen te voorkomen.

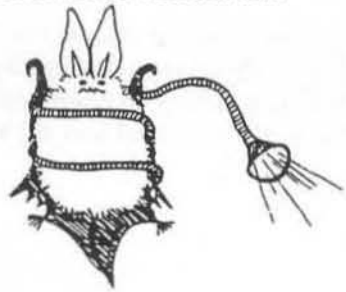

Vleermuismontoring: inzet, resultaten en nieuwe records
André Kaper

André Kaper, medewerker Zoogdiermonitoring, begint zijn verhaal met het meetnet zoogdieren, dat het grootste ecologische meetnet van Nederland is. Naast een klein aantal VLEN-ers, dat zich bezighoudt met de transecttellingen en een groter aantal met de wintertellingen, zijn er ook nog eens zo'n vijfhonderd koloniehouders, driehonderd vogeltellers die dagactieve zoogdieren registreren, honderd braakbalpluizers en honderd eekhoornnesttellers. In totaal bijna duizend personen! Vervolgens toont André een voorlopige analyse van de wintertellingen, met duidelijke positieve trends van 1987 tot 1997 voor de ingekorven vleermuis en de franjestaart en in mindere mate voor de baardvleermuis. Watervleermuizen lijken helaas nauwelijks meer toe te nemen.

Van de kolonietellingen zijn door vertraging in de verwerking van de gegevens bij het centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) geen resultaten bekend, afgezien van een totaaloverzicht van de getelde aantallen. Vooral dwergvleermuizen werden geteld, maar ook behoorlijke aantallen meervleermuizen, grootoorvleermuizen en laatvliegers. Toch lijkt er een probleem te ontstaan, omdat de groep ongedetermineerde vleermuizen steeds groter wordt (tellingen door particuliere koloniehouders).

Analyses van punt-transect-tellingen laten een mogelijk sterke achteruitgang van de rosse vleermuis zien. Er zijn minstens twee routes per provincie nodig om een goede analyse op landelijk niveau te kunnen uitvoeren. Daarom zijn er dus beslist meer mensen nodig die PTT-tellingen willen uitvoeren. De PTT-tellingen zijn minder zwaar gemaakt. De teller hoeft nu alleen nog maar drie avonden per jaar naar buiten (in mei, juni en juli) om de punten te tellen. Daarmee is dit project haalbaar voor veel VLEN-ers. Om ook nieuwe leden hierin te betrekken, wordt in het voorjaar van 1998 een trainingsweekend georganiseerd.

Uit de discussie bleek dat dit jaar het paringsseizoen laat op gang kwam (vooral voor de dwergvleermuis) en buiten de telperiode viel. Rombout gaf aan dat wanneer de piek later valt, de telling rustig vervolgd kan worden in de maand oktober.

De bonte knaagkever in Friesland
W. D. van Gelder, directeur Werkmaatschappij Bonte Knaagkever bv.

Aan de hand van een commerciële video toont de heer van Gelder de problemen die zwammen en insecten kunnen veroorzaken aan houten (onderdelen) in monumenten. De heer van Gelder neemt deel aan dit programma om een vorm van samenwerking op te zetten tussen de vleermuisbeschermers en de werkmaatschappij en om informatie ten bate van een betere bescherming van kolonies te verkrijgen. De aanleiding hiervoor vormt een kerk in Friesland die 's zomers een grote kraamkolonie meervleermuizen herbergt en door de bonte knaagkever zo'n beetje op instorten staat. Deze kerk zal met een nieuw bestrijdingsmiddel behandeld worden (een fluorideverbinding). Er staan echter nog meer monumenten op de lijst. Mogelijk veroorzaken zelfs de vleermuizen de problemen. Zijn de uitwerpselen van vleermuizen de oorzaak van vochtige plekken (haard voor larven en kevers), of zitten vleermuizen juist graag op deze vochtige plekken? Hoe kan je voorkomen dat de uitwerpselen op houten planken en balken terecht komen?

Schokkend was de opmerking dat er op zolders maar wat uitgeprobeerd wordt, en dat onduidelijk is of de verschillende middelen en methoden werkzaam zijn! De werkmaatschappij zal aan alle provincies lijsten verstrekken van kerken die binnenkort behandeld moeten worden, met aan ons de vraag om gegevens omtrent aanwezigheid en aanwezigheidsperiode aan te geven. Hopelijk lukt het het VLEN-bestuur om op deze materie meer greep te krijgen en goed onderzoek te verwezenlijken.

Vleermuizen op campings, een commercieel succes?
Frank van Gerven

Recreatiepark Breebronne (Maasbree, Limburg) is een van de grootste, ongebonden recreatieparken in Nederland. Op dit recreatiepark heeft Frank van Gerven, directeur/beheerder van het park, in nauwe samenwerking met Fons Aelbers, een winterverblijf voor vleermuizen gebouwd. Het object ligt, net zoals in Asten, op een

perfecte plaats (op een landtong met rondom water) en heeft het slakkehuismodel met een aanhangsel. Dit 38.000 gulden kostende project (gesubsidieerd door de Provincie Limburg) is een voortvloeisel van een nieuwe visie op recreatie en vakantie. Mensen moeten niet meer alleen het geld besteden in het tropische zwembad of in andere activiteiten in het park, maar ook in de regio. Volgens Frank van Gerven komen daar de meeste mensen op af. Ook moeten er mogelijkheden zijn om te kunnen recreëren. Deze visie leidt tot samenwerking tussen deze recreatiebedrijven en natuur- en andere belangenorganisaties. Om de landschappelijke waarden rond de camping te vergroten, worden naaldbos-akkers omgevormd in loofbossen en natuurpaden en natuurlijke vennen aangelegd. In deze visie past ook een winterverblijf voor vleermuizen. Natuurlijk moeten de investeringen in de loop van de tijd geld opbrengen. Dit moet vooral gebeuren door positieve mond-op-mond reclame en extra boekingen voor het park. Van Gerven is zich ervan bewust dat er een korte periode van insectenoverlast zal zijn, maar wanneer er grotere insecten en vleermuizen aanwezig zijn, zal dit aanzienlijk minder zijn. Tevens hoort dit bij een vlinderrijk beheer.
Deze herfst konden nog geen vleermuizen gevonden worden, maar het klimaat was volgens Fons Aelbers perfect.

Vleermuizen in Vlaanderen
Alex Lefèvre

Tijdens het praatje werd al snel duidelijk waarom veel Nederlanders net over de grens willen wonen. Vanwege de vleermuizen! Zo bevinden zich tenminste drie kraamkolonies ingekorven vleermuizen op zo'n vierhonderd meter van de Nederlandse grens, maar ook een mopsvleermuis op ruim twintig kilometer onder Sluis. In de Voerstreek verbleven tijdelijk zelfs twaalf grote hoefijzerneuzen.

Verder wordt een beeld geschetst van de (ontwikkeling van de) vleermuisbescherming in de landen Vlaanderen, Wallonië en Brussel. Ja, landen, want ieder gewest heeft zijn eigen wetgeving, ook voor vleermuizen. Zo is in Vlaanderen iedere vleermuis beschermd en in Wallonië alleen de bedreigde soorten. Zo is de rosse vleermuis in het Waalse gewest niet beschermd en in Vlaanderen wel. De driedeling werkt ook door binnen de vleermuisgroepen. Er zijn drie totaal verschillende vleermuiswerkgroepen. De communicatie tussen deze groepen verloopt niet optimaal.
In Vlaanderen wordt veel gedaan aan bescherming van winterverblijven. De vleermuiscontactgroep gaat met de eigenaar van een vleermuisverblijf een overeenkomst aan, waarin het beheer in regels is vastgelegd. De grootste eigenaar is de Vereniging Natuurreservaten (vergelijkbaar met de Vereniging Natuurmonumenten). Zij is alleen de uitvoerder, de aansprakelijkheidspersoon en eigenaar. De vleermuiscontactgroep is de beherende en controlerende instantie.
In tegenstelling tot in Nederland komen in forten in Vlaanderen kraamplaatsen van watervleermuizen voor. Waarom dit verschijnsel niet in Nederland voorkomt (is er een verband met het type fort of het huidige beheer van de Nederlandse forten) is een interessante vraag.

Naast de praktische bescherming van vleermuizen, doet de werkgroep veel aan jeugdeducatie. Ze hebben onder andere een bont stripboek en een leskist over vleermuizen samengesteld. Vooral de leskist is bijzonder populair. Voor het uitlenen is zelfs een wachttijd van vijf maanden! Daarnaast was een aantal exemplaren van een stoffen vleermuis (volgens deskundigen Myotis plecotus) binnen vijf minuten uitverkocht.

Rabiës en vleermuizen in Nederland
Peter Lina

Het valt eigenlijk wel mee met rabiës in Nederland. Dit is vrij vertaald de boodschap die Peter Lina meegaf tijdens deze lezing. De historie: in 1977 en 1985 zijn in Denemarken twee mensen aan rabiës overleden na contact met een vleermuis. Dit was voor de Deense autoriteiten aanleiding om vleermuizen te onderzoeken op hondsdolheid, welke ook al snel gevonden werd.
Omringende landen volgden met hetzelfde soort onderzoek, en langzaam werd in veel Europese landen hondsdolheid bij vleermuizen vastgesteld. Hoewel rabiës bij veel Europese soorten is vastgesteld, lijkt alleen de laatvlieger (in Nederland 21 procent van de ingezonden dieren) en in mindere mate de meervleermuis (nu vijf exemplaren in ons land) regelmatig positief te zijn.
In Nederland stelde men hondsdolheid maar bij deze twee soorten vast. Sinds 1985 zijn

zo'n 3000 vleermuizen onderzocht, waaronder 1800 dwergvleermuizen en 900 laatvliegers. Bijna alle Nederlandse soorten werden wel eens onderzocht. Regelmatig onderzoek naar rabiës vindt in Europa nauwelijks plaats en Nederland is het enige land dat ook in negatief opzicht getallen geeft. In meer dan tien jaar lijkt er geen verandering op te treden in het percentage positieve dieren. Mogelijk is deze ziekte al heel lang bij laatvliegers aanwezig. Inmiddels zijn van het virus dat bij laatvliegers voorkomt, twee varianten te onderscheiden.

Tijdens incidenten (lees media-aandacht) neemt het aantal ingezonden dieren sterk toe. Waren het in 1985 veel door huiseigenaren platgeslagen dieren, nu worden er nog maar enkele, en niet door huiseigenaren, ingezonden. Het tweede piekjaar was 1990 met een rabiësincident in de media. Vanaf dat jaar liepen de aantallen langzaam terug tot het Blijdorp-incident, wat ongeveer honderd extra ingezonden vleermuizen opleverde. Deze zomer werden 81 nijlrousette vleermuizen aan een dierentuin in Denemarken verkocht. Daar kwamen drie dieren in een draaiende ventilator. Natuurlijk, gezien de voorgeschiedenis in Denemarken, werden deze op rabiës onderzocht, waarbij één dier mogelijk rabide bleek. Na verschillende contra-expertises op zo'n 200 dieren uit Blijdorp bleek nog een dier besmet te zijn met een virus, dat verwant is aan het Europese lyssavirus. Dit is een Europees virus, omdat het in Europa is ontdekt. Inmiddels zijn alle 800-1000 dieren in Blijdorp afgemaakt, op zo'n 15 dieren na, die in een universiteit nader bekeken worden.

Aan het einde van zijn voordracht pleitte Peter Lina ervoor om in Europees verband serieus onderzoek te doen naar rabiës bij alle soorten en virulentie van de verschillende rabiësstammen. Dat betekent dat bijvoorbeeld de mopsvleermuis, waarvan in Polen jaarlijks gemiddeld dertig dode exemplaren gevonden worden, juist daar onderzocht dient te worden. Alex Lefèvre meldt desgevraagd dat in Vlaanderen nog geen rabide vleermuizen zijn ontdekt.

Bescherming van bomen: oude bomen, de bomenstichting en de gemeente Utrecht
Frank van den Brink

Een middelgrote stad als Utrecht heeft ruim 1.800 oude en monumentale bomen in de stad. Hiervan zijn 300 in particulier bezit. De resterende bomen zijn in handen van de gemeente. Het totale bomenbestand is meer dan 18.000. Alle bomen buiten de groenstroken staan in een digitaal bestand. De oudere bomen zijn verdeeld in drie groepen aan de hand van verschillende criteria. Zo worden bijzondere, oude of monumentale en wijkbepalende bomen onderscheiden. Van alle bomen wordt regelmatig de vitaliteit en standvastigheid bepaald. Door gebruik van verschillende boren en drukmeters en de mate van callusvorming achter wonden, kan redelijk goed bepaald worden of bomen om kunnen vallen.

Bomen die een bedreiging vormen, worden op een "kaplijst" geplaatst. De bomen door verschillende personen bekeken, voordat ze op de definitieve rooi- of kaplijst terecht komen. Wanneer boomholten nog een natuurwaarde hebben, door de aanwezigheid van vleermuizen en vogels, worden bomen gekandelaberd. Wanneer een nieuwe boom wordt aangeplant, wordt gekeken naar de standplaats en de wortelruimte en indien mogelijk dezelfde soort teruggeplant. Nieuwbouw wordt om bestaande monumentale bomen heen gebouwd.

Toch was er scepsis in de zaal of vleermuisbomen wel herkend worden. Tijdens de inspecties, die zich hoofdzakelijk richten op de onderste 1.5 meter, is in Utrecht nog geen enkele vleermuisboom gevonden. Indien de gemeente bomen met holten (voor in holen broedende vogels) blijft sparen, is er al een vorm van bescherming van potentiële verblijfplaatsen. Indien particulieren het oneens zijn met kapplannen kan de hulp van de Bomenstichting worden ingeroepen. Deze hebben adressen van boomexperts die door contra-expertise de standvastigheid kunnen bepalen.

Verschillen tussen vleermuisdetectoren
Eric Jansen

Dat vleermuizen 's nachts vliegen heeft als nadeel dat wij ze niet zo goed tot helemaal

niet kunnen zien. Er is echter ook een groot voordeel. Vleermuizen verraden hun aanwezigheid door geluid, echolocatie en sociale geluiden. Alle echolocatiegeluiden zijn zonder het inzetten van een stukje techniek voor ons onhoorbaar. Er zijn drie oplossingen om ultrasone geluiden in voor ons hoorbare geluiden om te zetten. Dit levert dus drie typen detectoren op: de mengdetector, tijdvertragerdetector en de delerdetector. Eric ging kort in op de werkwijze van deze detectors.
Aangezien elk systeem het oorspronkelijke geluid anders behandelt, ontstaat er per type een nieuw geluid dat in meer of mindere mate afwijkt van het oorspronkelijke geluid. Daarnaast heeft elk systeem zijn voor- en nadelen in het veld wat eigenschappen van het oorspronkelijke geluid, die je wel en niet kan horen, betreft en aantallen vleermuizen of soorten die je mist. Voor mensen in Zuid-Nederland en Vlaanderen is een detector met twee systemen het meest voor de hand liggend.

Uitgebreider is ingegaan op het goedkoopste type detector, de mengdetectors. Op dit moment verkoopt iedere detectorproducent wel een of meerdere uitvoeringen van dit type. Daarnaast bestaan er verschillende bouwtekeningen in allerlei elektronicablaadjes en zelfs bouwpakketten. Een goede mengdetector staat of valt met een goede microfoon en een stabiele menger. Dit soort ultrasone microfoons zijn vaak niet in de winkel om de hoek te krijgen. Extra elektronica om de menger stabieler te krijgen, zorgen ervoor dat de prijzen richting commerciële apparaten gaan.

Tot slot behandelde Eric de voor- en nadelen van een breed en smal venster, het voordeel van een digitale frequentieaanduiding is en andere zaken waar je op moet letten als je een detector uitzoekt. Verder werd aangegeven hoe je thuis relatief eenvoudig een mengdetector kan ijken.

Klachtenafhandeling

Peter Lina

Helaas waren beide auteurs niet aanwezig bij deze workshop. Daarom volgt hieronder een verslag van het belangrijkste gespreksonderwerp: het project "Klachten veroorzaakt door beschermde zoogdieren". Dit is een project van de VZZ voor het ministerie van LNV, dat Hans Hollander uitvoert.

Na de opheffing van de Consulentschappen Natuur, Milieu en Faunabeheer, die voorheen de klachten over beschermde zoogdieren (met name vleermuizen en steenmarters) afhandelde, is de situatie omtrent klachtenafhandeling onduidelijk geworden. De organisaties, die sindsdien in aanmerking komen voor klachtenafhandeling, ontbreekt het aan deskundigheid op dit terrein. De VLEN-VZZ heeft inmiddels een netwerk van vrijwilligers opgebouwd die de klachten over vleermuizen probeert af te handelen. Zo'n netwerk bestaat nog niet voor steenmarters.

Door het vrijwillige karakter van dit netwerk komt de continuïteit van de afhandeling in het gedrang. Denk maar eens aan de eventuele gevolgen van het niet adequaat afhandelen van klachten. En niet als laatste, mogen en kunnen vrijwilligers belast worden met de problematiek rond rabiës. Uiteindelijk zal in een advies aan het Ministerie van LNV antwoord moeten komen op de volgende vragen: hoe moeten de organisaties, die met klachten in aanraking komen, deze afhandelen? Ook moeten de bestaande onduidelijkheden over de afhandeling van klachten worden weggewerkt. Wie is verantwoordelijk etcetera.

De folder van de ZWG Zuid-Holland; vrijwilligers handelen meldingen en klachten van vleermuizen af tegen een onkostenvergoeding van de provincie Zuid-Holland

Organiseren van kinderactiviteiten

Irma Krommenhoek

Niet alleen werd tijdens de VLEN-dag aandacht gegeven aan vleermuizen zelf. Ook stelde men de vraag "Hoe organiseren we voor kinderen vleermuiseducatie?". Twee workshops waren ingepland over jeugdeducatie en achteraf waren er nog enkele mensen die de workshop toch nog wilden volgen. Centraal tijdens de workshop stond de beschikbaarheid van bestaand educatief materiaal en de zin van vleermuisexcursies voor kinderen. Excursies voor kinderen blijken een stevig discussiepunt. De één vindt het nuttig en weet zeker dat kinderen dat ook leuk vinden. De ander is van mening dat excursies al gauw saai worden en te laat. Opgemerkt werd echter dat de laatste tijd steeds meer kinderen meegaan met de nachtelijke excursies en dat de kinderen - lijkt het - er toch het meeste plezier aan beleven. Zij horen namelijk veel meer dan volwassenen.

Irma legde uit wat voor educatief materiaal beschikbaar is en waar dit te vinden is. Belangrijke centra zijn de VLEN en het Hugo De Vries-Informatiecentrum en de bibliotheek van het Amsterdams NME-Centrum. Er is onverwacht veel deugdelijk educatiemateriaal over vleermuizen. De meest bekende is wel het Vleermuizenwerkboek. De hele tafel lag bedolven onder blaadjes, werkboeken en tekenplaatjes. Verder waren er nog foto's van tentoonstellingen over vleermuizen. Ook gaf ze enkele tips over het geven van voorlichting.

Gezien de ingekorte workshop (een half uur in plaats van een uur), werd helaas alles maar summier behandeld. Veel vragen bleven onbeantwoord. Tenslotte gaf Irma aan de hand van een diapresentatie veel didactische tips. Belangrijk blijkt vooral de hoeveelheid informatie (niet te veel), de taal en de humor die je gebruikt bij het vertellen over vleermuizen. De meeste deelnemers hadden een goede kennis van jeugdeducatie. Er ontstond na afloop een levendige discussie over vleermuisbescherming en jeugdeducatie.

Mededelingen

Vrijwilligers gezocht voor de ´Nacht van de Vleermuis´

Rudy van der Kuil

Het is de bedoeling dat op 11 september 1998 een publiciteitsoffensief wordt gestart om de vleermuis in een positief daglicht te zetten. Dit alles zal voorafgaan door een artikel over vleermuizen in het maandblad de Kampioen van de ANWB. In dit artikel zullen een groot aantal locaties worden genoemd waar excursies zullen worden gehouden. De verwachting is dat zich veel mensen zullen aanmelden om deel te nemen aan zon excursie, aangezien de Kampioen een het grote aantal lezers heeft.

De Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN) wil deze excursies samenbrengen tot een ´nacht van de vleermuis´in navolging van Duitsland en Engeland, waar jaarlijks zo'n nacht wordt georganiseerd. De datum is 11 september.
Het VLEN-bestuur is van mening dat men moeten proberen deze extra aandacht voor de vleermuizen te ondersteunen. De aandacht die de laatste jaren voor vleermuizen bestaat kan door dit initiatief toenemen. Enerzijds door zoveel mogelijk vrijwilligers te werven, die op deze nacht door heel Nederland excursies organiseren, anderzijds door te proberen een informatiebrochure samen te stellen, die aan iedere deelnemer kan worden overhandigd.

Het VLEN bestuur is van mening dat het mogelijk moet zijn om op zeker honderd locaties een excursie te organiseren. De VLEN vraagt daarom bij deze aan allen, die aan deze `nacht´ willen meewerken en nog niet door Eric Jansen of Rudy van der Kuil zijn benaderd, zich bij hen aan te melden. De excursieleider kan zelf de excursielocatie kiezen. Twee randvoorwaarden zijn dat de locatie voldoende afwisselend moet zijn en maximaal vijftig personen moet kunnen

herbergen (2 x 25 man). De voorkeur gaat namelijk uit naar twee excursieleiders op elke locatie, zodat, bij grote belangstelling, de groep kan worden opgesplitst. Wanneer er geen geschikte tweede excursieleider is, kan ook met één excursieleider per locatie worden volstaan.

Later in het jaar zullen we in een brief de opzet nog eens nauwkeuriger uit de doeken doen. Ik hoop dat wij met zijn allen deze 'nacht' tot een succes kunnen maken. Laten wij het slechte weer van dit moment even vergeten en de datum van 11 september alvast vastzetten.

Het aanspreekpunt voor de provincies Limburg, Gelderland, Noord-Brabant, Zeeland en Zuid-Holland is:

Rudy van der Kuil
Lutherse Burgwal 24
2512 CB Den Haag
(070) 3652811

Het aanspreekpunt voor de overige provincies is:

Eric Jansen
Vermeulenstraat 164
3572 WT Utrecht
(030) 2722644

Agenda

12-14 juni
Landelijke Batdetectorworkshop in samenwerking met Zoogdiermonitoring.

Deze workshop is bedoeld voor iedereen die in het bezit is van een batdetector. Mensen die zich willen bijscholen zijn welkom. Met name mensen die vinden dat ze weinig weten van determinatie met een batdetector kunnen zich opgeven.
Locatie: in een blokhut midden in het prachtige Sonsbeekpark te Arnhem; steek je detector uit het raam en je hoort watervleermuizen en rosse vleermuizen. Iedere VLEN-ner ontvangt een uitnodiging, maar je kunt je ook nu al opgeven. Wij houden je op de hoogte!!! Opgeven kan bij André Kaper (VZZ): 0570-636905 (privé)/030-2544642 (VZZ).

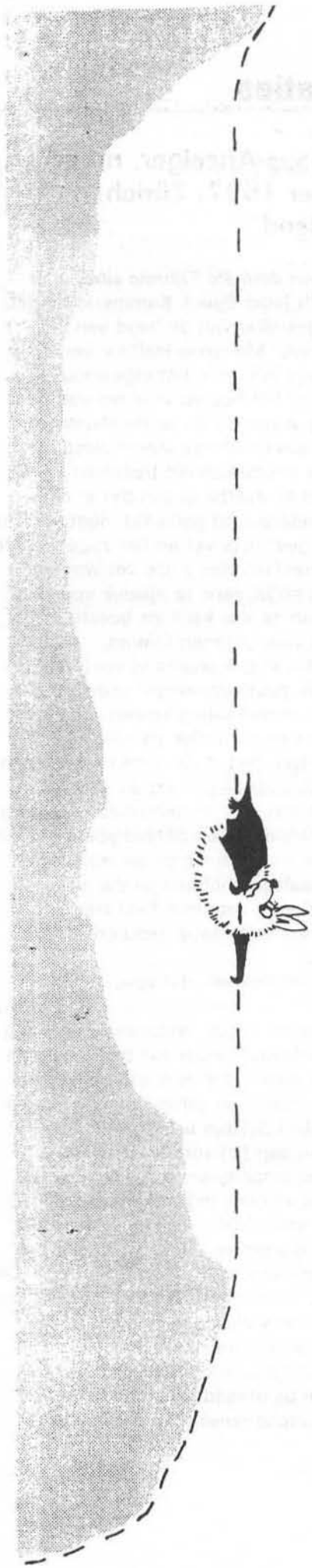

Publicaties

Fledermaus-Anzeiger, no 53, december 1997. Zürich, Zwitserland

Das Fett, aus dem die Träume sind, oder warum nicht jeder Speck Kummerspeck ist
Dit openingsartikel van de hand van hoofdredacteur Marianne Haffner verschaft spelenderwijs inzicht in het ingewikkelde probleem van het hoe en waarom van de vetreserves waarmee de winterslapers, waaronder alle inheemse vleermuissoorten, de winterse koude kunnen trotseren. Duidelijk zet zij daarbij uiteen dat er een esentieel onderscheid gemaakt moet worden tussen het geelwitte vet en het zogenaamde bruine vetweefsel. Het witte vet waarvan wij mensen nogal eens te rijkelijk voorzien zijn dient aan de ene kant als bescherming en houvast voor organen (nieren, ingewanden), stootkussens in voetzolen en handpalmen, plaatsvervanger voor organen die later tot ontwikkeling komen (melkklieren) en natuurlijk als calorisch reservevoedsel. Het is dit onderhuidse en in de buikholte opgeslagen vet dat ons als deelnemers aan de welvaartsstaat veel zorg baart. Winterslapers en zeezoogdieren varen wel bij deze reserves die ze als isolerende deken omgeslagen hebben en die als brandstof dienen voor hun flakkerende stofwisselings-vlammetje gedurende de winterslaap.
Het bruine vetweefsel, dat speciaal bij winterslapers in de winter in opvallend dikke lagen is afgezet in het nekgebied en tussen de schouderbladen, maar dat bij de overige zoogdieren waaronder de mens nagenoeg afwezig is, heeft een geheel andere functie. Dit vetweefsel dat zijn bruinrode kleur ontleent aan een fijn vertakt netwerk van bloedvaatjes (capillairen) zorgt er voor dat door middel van een ingewikkeld chemisch proces vet snel afgebroken en in warmte omgezet kan worden. Deze warmte wordt via de bloedvaten direct toegevoerd naar de organen (spieren; centraal zenuwstelsel) die bij een snel ontwaken uit de winterslaap terstond in bedrijf moeten komen. Het bruine vet zorgt er zodoende voor dat vleermuizen bij onraad, forse temperatuurschommelingen en andere levensbedreigende voorvallen zo spoedig mogelijk de plaat kunnen poetsen.

Bulldogfledermäuse erwintern in der Schweiz
Korte kenschets van de biologie en het voorkomen in Zwitserland van deze grootste onder de Europese vleermuisoorten. Tadarida teniotis bereikt in Zwitserland in het betrekkelijk warme Rhonedal (kanton Wallis) de noordgrens van zijn verspreidingsgebied dat zich verder uitstrekt tot in Noord-Afrika, het nabije Oosten, ja zelfs tot in China. De Zwitserse populatie omvat slechts enkele honderden exemplaren. Om de gedragingen van deze groep min of meer te kunnen volgen werden enkele dieren van kleine zendertjes voorzien. De twee gram zware zendertjes, die met behulp van kleine halsbandjes aan de dragers werden bevestigd, maakten het niet alleen mogelijk om de dieren in rust en tijdens de jacht te volgen, maar gaven via thermo-sensoren ook een beeld van het verloop van de lichaamstemperatuur tijdens de winterslaap. De dieren bleken tijdens de winterslaap een lichaamstemperatuur van circa 10 graden C te handhaven. Ze overwinteren in op het zuiden gerichte spleten in rotswanden waarin de temperatuur zelden onder de 7,5 graden C daalt.

Bioakustikworkshop in Bern
De afgelopen zomer werd in Bern door twee Zwitserse deskundigen, Dr. Obrist en Dr. Zbinden, een korte cursus over bio-acoustiek georganiseerd. Het zeer uitvoerige hoofdartikel in deze Fledermaus-Anzeiger geeft in begrijpelijke termen een overzicht van de behandelde materie. Het spreekt vanzelf dat bovengenoemde specialisten borg staan voor een up to date uitleg van in het bijzonder de ingewikkelde fysische eigenschappen, maar ook de biologische betekenis van het echo-oriëntatiesysteem van de inheemse vleermuizen.

Mausohrkot als Dünger
Deze mij uit het hart gegrepen korte mededeling vestigt de aandacht op de waarde van vleermuismest als eco-plantenvoeding voor kamer- en tuinplanten. Het loont de moeite om, als in de herfst de vleermuis-zomerverblijven schoongemaakt worden, de verzamelde mest als stikstofrijke voedingsstof te bewaren. Onze Zwitserse collega's raden zelfs aan om het, in plastic zakjes verpakt, te gelde te maken ten behoeve van de vleermuisbescherming. Met deze waardevolle tip voor de komende feestdagen en voor het nieuwe jaar wilde ik mijn bijdragen aan de Nieuwsbrief voor 1997 besluiten. Maak familie en kennissen in 1998 gelukkig met een zakje vleermuis-mest.
Ik wens alle lezers veel vleermuisgeluk in het nieuwe jaar! *Aldo Voûte*

Fledermaus-Anzeiger, no 54, maart 1998. Zürich, Zwitserland

Ein doppeltes Jubiläum für den Schweizer Fledermausschutz
20 Jahre Fledermausschutz und 10 Jahre Stiftung zum Schutze unserer Fledermäuse in der Schweiz.
In dit korte overzicht van twintig jaren Zwitserse vleermuisbescherming geeft Hans-Peter Stutz aan hoe hijzelf, de helaas ten gevolge van een rabiës-infectie jong overleden Ruedi Lehmann en Patrik Wiedermeier aan de wieg stonden van een regionale (kantons Zürich en Schwyz) organisatie ter bescherming van vleermuizen. Het is meer dan een felicitatie waard als we kunnen constateren dat deze Arbeitsgruppe für Fledermausschutz door de niet aflatende inzet van vele vrijwilligers is uitgegroeid tot een florerende landelijke organisatie. Vanzelfsprekend wensen wij onze Zwitserse vleermuis-collega's nog vele jaren van succesvol beschermingswerk toe.

Fledermäuse im eigenen Garten- jetzt anpflanzen
Behartenswaardige bijdrage van redacteur Stutz over de planten die men in de (school)tuin, ja zelfs op het balkon of in een daktuin ten behoeve van vleermuizen kan aanplanten. Het gaat daarbij in het bijzonder om planten die 's nachts adverteren met opvallende geuren. Op deze geuren komen nachtvlinders af die op hun beurt een welkome voedselbron voor grootoorvleermuizen en dwergvleermuizen, maar vermoedelijk ook voor andere vleermuissoorten vormen.

Der Mausohrbestand 1997
Overzicht van het vale vleermuis-bestand (Myotis myotis) in Zwitserland in het jaar 1997. Een vrij letterlijke weergave van dit bericht maakt duidelijk dat er in 1997 in Zwitserland 107 kraamkamers van M. myotis bekend waren. Honderd daarvan waren bewoond, de meeste alleen door vale vleermuizen, maar enige ook door de kleine vale vleermuis (M. blythii). In totaal werden in deze verblijven 14.372 volwassen dieren geteld. Vergelijking van dit aantal met de tellingen in voorgaande jaren wijst in de richting van een min of meer stabiele populatie.

Bekanntheit schützt vor Zerstörung.
Het gezegde "onbekend maakt onbemind" geldt voor veel menselijke activiteiten, maar in het bijzonder voor alle inspanningen met betrekking tot de bescherming van vleermuizen. Onbekenden in vleermuisland vragen zich vaak in gemoede af waarom je moeite, tijd en geld zou willen spenderen aan het behoud van deze onnutte griezels. Dit geldt niet alleen bij ons, maar ook in Zwitserland. Onze collega's van de Koordinationsstelle Ost für Fleder-mausschutz hebben zich daarom afgevraagd hoe zij, vooral wat betreft het beheer van de kwetsbare kraamkamers van de vale vleermuis, te werk kunnen gaan. Zij hebben een soort actieplan opgesteld dat er globaal gezien als volgt uitziet:

A. Aan iedere kraamkamer van M. myotis moet minstens eenmaal per jaar in regionale of natuurbeschermings-periodieken aandacht worden besteed.
B. Daarnaast kan op wat meer permanente wijze aandacht op de kraamkamer (-kolonie) worden gericht door:

- de kraamruimte een maal per jaar voor het publiek open te stellen
- het publiek te wijzen op de mogelijkheid om het uitvliegen van de dieren buiten het kraamverblijf te observeren
- via posters bij de kraamkamers en elders informatie te verschaffen

- tijdens dorpsfestiviteiten (markt, kermis enz.) inlichtingen te geven
- lezingen voor publiek en scholen te organiseren

Bovenstaand plan zou met inachtneming van bepaalde regels en onder speciale voorwaarden gebruikt kunnen worden bij het beheer en behoud van bijzondere kraamkolonies van onze inheemse vleermuizen. Ik denk hierbij aan de zorg voor meerdere grote kraamkolonies van de meervleermuis in monumentale gebouwen.

Resultat der Sympathiewerbeaktion 1997
Onder dit motto bericht redacteur Stutz over een buitengewoon sympathieke actie voor de Zwitserse vleermuisbescherming in het algemeen en voor het behoud van de grootste kolonie grootoorvleermuizen in Zwitserland in het bijzonder. De vrijwilligster die het toezicht op deze kolonie houdt en de predikante van de kerk waarin de kolonie zich ophoudt, organiseerden de "aktie vleermuiskeutel". In april werd een bijzondere kerkdienst gewijd aan Sint Franciscus van Assisië en zijn liefde voor dieren en de natuur. Na de dienst konden de kerkgangers informatie krijgen over de mede-gebruikers van hun kerkgebouw; ze konden vleermuismest onder een microscoop bekijken en ze konden gratis een zakje vleermuismest mee naar huis nemen. De opbrengst van de collecte tijdens de dienst kwam geheel ten goede aan de nationale vleermuisbescherming.
Wat een voorbeeldige originele beschermingsactie! Wie organiseert iets soortgelijks in ons land?

Im Reich der Düfte
Marianne Haffner vertelt in deze bijdrage over een gebied waarin zij bij uitstek deskundig is, te weten de functie van geurstoffen en reukzin van de vale vleermuis en de rosse vleermuis. *Aldo Voûte*

"Der Flatterman". Informationen zum Fledermausschutz in Deutschland, no 18, december 1997

Onlangs stuurde collega Monika Braun (Koordinationsstelle für Fledermausschutz Nordbaden, Karlsruhe) mij een "proefexemplaar" van bovengenoemd tijdschrift dat twee keer per jaar informatie verschaft over de laatste ontwikkelingen in de Duitse vleermuisbescherming. Op grond van deze kennismaking zal ik voortaan proberen om in telegramstijl uittreksels te maken van de bijdragen aan Der Flattermann die de lezers van onze Nieuwsbrief wellicht interesseren.
Inzage van no 18 van het informatieblad van de Duitse zusterorganisatie maakte duidelijk dat er in deze aflevering naast een groot aantal regionale berichten, boekbesprekingen, literatuurvermeldingen, bestuursaangelegenheden en uittreksels uit andere vleermuisperiodieken (Bat News, The Young Batworker, Bats en Bat Research News) slechts enkele bijdragen zijn die m.i. kort in de Nieuwsbrief vermeld kunnen worden.

Die Bodensee-Region. Gemeinsam sind wir stärker! - ein regionales deutsch-schweizer Kooperationsmodell für den Fledermausschutz
Naar aanleiding van de elke dag in vrijwel alle belangrijke periodieken verschijnende berichten over de eenwording van Europa hebben aan weerszijden van de Duits-Zwitserse grens het kanton Schaffhausen (Zwitserland) en de regio Konstanz (Duitsland) de handen ineengeslagen. In een grappig ABC benadrukken de Duitse en Zwitserse vleermuiscollega's dat ter plaatse de grenzen niet alleen als een legpuzzel in elkaar passen, maar dat de vleermuisbelangen aan weerszijden van de grens ook in elkaars verlengde liggen. Hun bijdrage onderstreept nog een het oer Nederlandse gezegde dat eendracht macht maakt, ook waar het de bescherming van de vleermuizen betreft.

Grenzgeschichten: Vögel oder Säugetiere?
Dat grensoverschrijdende nachtelijke activiteiten soms tot onverwachte complicaties kunnen leiden blijkt uit deze korte bijdrage van Michael Klinger. Hij werd in het niemandsland tussen Zwitserland en Duitsland door een douane-patrouille aangehouden. De douaniers vroegen hem het hemd van het lijf, vooral toen ze in zijn auto een wirwar van aluminium buizen ontdekten. Na een pas-controle vreesde hij dat hijzelf en zijn voertuig binnenste buiten gekeerd zouden worden, maar ziet..... een

douane-beambte kreeg een heldere ingeving. Hij kwam tot de slotsom dat ze een ongevaarlijke ornitholoog voor zich hadden. Klinger liet het, om geen extra verwarring te stichten, hierbij en kon ongehinderd zijn weg vervolgen.

Erobert die Weissrandfledermaus nun auch die Bodensee-Region? Eine neue Fledermausart im Thurgau entdeckt
Zoals reeds in Fledermaus-Anzeiger no 51 (juni 1997) werd vermeld (zie Nieuwsbrief no 29, december 1997) trekt de typisch mediterrane vleermuissoort Pipistrellus kuhlii (Kuhl's dwergvleermuis), die tot circa 1980 in Zwitserland tot de zuidzijde van de Alpen beperkt bleef, langzamerhand in noordelijke richting op. In Fledermaus-Anzeiger no 51 was al sprake van een kraamkolonie in Zürich (1990). Dit artikel maakt gewag van de eerste kraamkolonie welke de afgelopen zomer (juli 1997) in het kanton Thurgau (Zwitserland) werd gevonden. Het lijkt er op dat Pipistrellus kuhlii de afgelopen tien jaar een spectaculaire opmars in noordelijke richting heeft gemaakt. De achtergronden van de areaal-uitbreiding blijven vooralsnog duister. *Aldo Voûte*

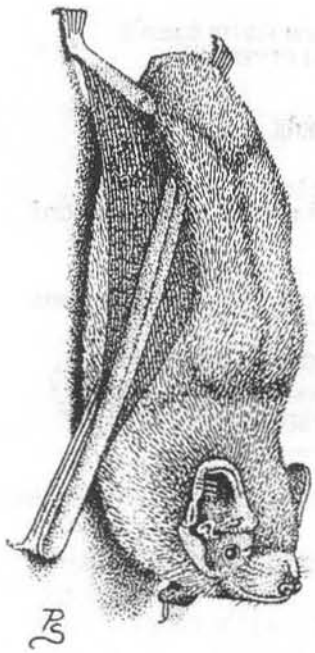

Verkoop artikelen

Voor bestelling van artikelen bij de vleermuiswerkgroep en het Oost Europa Fonds (BSFFEE) zijn twee verschillende postbankrekeningen geopend.

Vleermuiswerkgroep-VZZ
Bij de Vleermuiswerkgroep zijn verkrijgbaar:

- ***Handleiding voor het inventariseren en determineren van Nederlandse vleermuissoorten met behulp van batdetectors.*** Dateert weliswaar van 1987, maar is vooral voor beginnende vleermuisonderzoekers goed bruikbaar. Prijs *f* 12,50.
- ***Referentiecassette: Herkenning van Nederlandse vleermuissoorten aan hun geluid; geluidscassette plus toelichting*** Nederlandse geluidscassette uit 1992. Prijs *f* 17,50,-.
- ***Proceedings of the first European batdetector workshop.*** Verslag van Kees Kapteyn uit 1992 van de eerste Europese batdetectorworkshop, die in 1991 in Gorssel werd gehouden. Prijs *f* 25,-.
- ***De Nederlandse Vleermuizen. Bestandsontwikkelingen in winter- en zomerkwartieren.*** Naslagwerk uit 1980. Prijs *f* 4,50.

Deze artikelen zijn te bestellen door het verschuldigde bedrag (vermeerderd met *f* 2,50 aan verzend- en administratiekosten), onder vermelding van het gewenste artikel en aantal, over te maken op giro 6236600 van de Vleermuiswerkgroep Nederland te LEEUWARDEN. Vermeld ook steeds dat het om een bestelling gaat. Prijswijzigingen voorbehouden.

VZZ
Bij de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming zijn verkrijgbaar:

- ***Zoogdiermonitoring; een studie naar de haalbaarheid van een Meetnet Zoogdieren*** (Wijs de W.J.R. 1994). Uitgave VZZ/VLEN/SVO, 84 pp. Prijs *f* 12,50 (incl. porto).
- ***Bouwplaat dwergvleermuis.***
Prijs *f* 5,- (incl. porto).
- ***Atlas van de Nederlandse vleermuizen; onderzoek naar ecologie en verspreiding***
Prijs *f* 49,50 (incl. porto)

Deze artikelen kunt u bestellen door het verschuldigde bedrag over te maken op postgiro 203737 t.n.v. VZZ te Utrecht o.v.v. het gewenste artikel en aantal.

BSFFEE

Bij het Bat Support Fund For Eastern Europe zijn de volgende artikelen verkrijgbaar:

- ***Atlas van de Nederlandse vleermuizen 1970-1984, alsmede een vergelijking met vroegere gegevens***

Naslagwerk van Gerhard Glas uit 1986. Prijs *f* 32,50. Voor lezers van de Nieuwsbrief, voor zolang voorradig, slechts *f* 10,-.

- ***European Bat Research 1987***

(Hanák V., I. Horázek & J. Gaisler 1989). Prijs *f* 60,- (excl. *f* 7,50 verzendkosten voor verzending binnen Nederland en naar België en Luxemburg. Voor de overige landen bedragen deze kosten *f* 13,50).

- ***Lynx.***

Themanummer van de First International Bat Conference, Tsjechoslowakije 1968. Prijs *f* 22,50 (excl. *f* 6,- verzendkosten voor Nederland, België en Luxemburg, verzendkosten voor overige landen *f* 9,50). Bij het tegelijkertijd bestellen van beide uitgaven: European Bat Research 1987 en Lynx, vervallen de verzendkosten voor het nummer van 'Lynx'.

BSFFEE-artikelen kunnen worden besteld door overschrijving van het verschuldigde bedrag (incl. porto), onder vermelding van het gewenste artikel, op postbankrekening 351873, ten name van het Bat Support Fund For Eastern Europe te Leiden. Dit fonds verleent materiële steun in de vorm van onderzoeksmaterialen en vakliteratuur aan vleermuisonderzoekers- en beschermers in Oosteuropese landen. Deze diensten worden voor een deel gefinancierd uit de opbrengst van de verkoop van artikelen. U kunt uw collegialiteit naar Uw mede vleermuisonderzoekers- en beschermers in Oosteuropese landen ook tot uitdrukking brengen door een gift over te maken op het hierboven vermelde rekeningnummer. Bij bestellingen per girotel dient u bij de mededelingen ook uw adres te vermelden.

advertentie

BioQuip

Het adres voor vleermuisdetectors

-ook te gebruiken voor krekels en sprinkhanen-

tevens veerunsters
en zoogdiervallen

Voor informatie:

Esther de Boer van Rijkstraat 13
2331 HH LEIDEN
Tel: 071 - 5314979
Fax: 071 - 5766268

(ook tijdens avonduren bereikbaar)

Subscribing to the Newsletter from abroad: send the amount of money required (Hfl 17,50) cash in Dutch currency to VLEN, Floor van der Vliet, Spaarndammerstraat 660, 1013 TJ AMSTERDAM, or send a signed eurocheque in Dutch currency (in this way you save extra bankcosts) to Postbox 190, 6700 AD Wageningen, Netherlands.

Adressen

- **VERENIGING VOOR ZOOGDIERKUNDE EN ZOOGDIERBESCHERMING (VZZ)**
  Emmalaan 41, 3581 HP UTRECHT
  tel (030) 2544642; fax 030 2518467
- **VLEERMUISWERKGROEP-VZZ**
  Lutherse Burgwal 24,
  2512 CB 's-GRAVENHAGE
  tel (070) 3652811

Voorzitter: Peter Lina (071) 5314979
Esther de Boer van Rijkstraat 13, 2331 HH LEIDEN
Secretaris: Rudy van der Kuil (070) 3652811
Lutherse Burgwal 24, 2512 CB 's-GRAVENHAGE
Penningmeester: Floor van der Vliet (020) 6828216
Spaarndammerstraat 660, 1013 TJ AMSTERDAM

- **ZOOGDIERMONITORINGPROJECT**
  Emmalaan 41, 3581 HP UTRECHT
  (030) 2544642

Coördinator: André Kaper (0570) 636905
Molenbelt 66, 7413 XJ DEVENTER

- **WINTERWERK**

Mergelgroeven: Jos Cobben (043) 3252776
Prins Bisschopssingel 1-h, 6212 AA MAASTRICHT

Voor het inzenden van monitoringgegevens:

ZOOGDIERMONITORING
Antwoordnummer 8847
3500 ZK Utrecht

Voor het inzenden van losse waarnemingen:

- **STICHTING VLEERMUISBUREAU**
  Breitnerstraat 57, 6165 VN GELEEN
  tel: (046) 4742357; faxmodem 046 4742357

Voorzitter: Rudy van der Kuil (070) 3652811
Lutherse Burgwal 24, 2512 CB 's-Gravenhage
Secretaris: John van Vliet (0570) 630345
Nieuwe Rij 18, 7413 ZX Deventer
Leden: Jan Buys, Floor van der Vliet
Staf: Chris Breider, Ludy Verheggen, Floor van der Vliet

Provinciale Coördinatoren

FRIESLAND: Marten Zijlstra (0511) 462637
Lauwermansstraat 22, 9551 BB BURGUM
GRONINGEN: Rob Koelman (050) 3128698
Alexanderstraat 2-A, 9724 JW GRONINGEN
OVERIJSSEL: Roel Hoeve (0527) 243001
D. v. Bourgondiëstraat 57, 8325 GG VOLLEHOVE
DRENTHE: Rob van Es (052) 2472931
Stofakkers 53, 7963 AM RUINEN
FLEVOLAND: Rombout de Wijs (036) 5346338
Pimpernelstraat 6, 1314 JL ALMERE
NOORD-HOLLAND: Kees Kapteyn (072) 5280556
Abelenstraat 31, 1829 EG OUDORP
Waarnemingen: Dienst Ruimte en Groen, t.a.v. Kees Kapteyn, afd. O & I, Antwoordnummer 25, 2000 VC HAARLEM
ZUID-HOLLAND: Kees Mostert (015) 2145073
Palamedesstraat 74, 2612 XS DELFT
Monitoring: Rudy van der Kuil (070) 3652811
Lutherse Burgwal 24, 2512 CB 's-GRAVENHAGE
UTRECHT: Zomer Bruijn (033) 4622974
Nieuwstraat 23, 3811 JX AMERSFOORT
Monitoring: Eric Jansen (030) 2722644
Vermeulenstraat 164, 3572 WT UTRECHT
GELDERLAND: VLEGEL, Gerhard Glas (026) 4432879
Beatrixstraat 2, 6824 LR ARNHEM
Monitoring: Marc Schols (0412) 403138
Molenweg 11, 5351 ES BERGHEM
Waarnemingen: VLEGEL
Antwoordnummer 2426, 6800 VJ ARNHEM
NOORD-BRABANT: VWG-NB, Peter Twisk (073) 6445664
Jan Mosmanslaan 19, 5237 BB 's-Hertogenbosch
Monitoring: Fons Aelberts (0493) 691534
Heesakkerweg 43, 5721 KN ASTEN
Waarnemingen: VWG-Noord-Brabant
Antwoordnummer 10753, 5200 WB 's-HERTOGENBOSCH
LIMBURG: Jan Kluskens (0495) 634502
Kruiszijweg 6, 6034 RZ NEDERWEERT
Monitoring: Ludy Verheggen (046) 4742357
Breitnerstraat 57, 6165 VN GELEEN
ZEELAND: Nanning-Jan Honingh (0113) 649428
Rozenstraat 11, 4434 AL KWADENDAMME

Kopie voor het volgende nummer graag inzenden vóór 1 juni 1998